حکومەتی هەرێمی کوردستان
وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستی
زانکۆی سەلاحەدین
کۆلێژی ئاداب
بەشی کۆمەڵناسی_ ئێواران

(رشتەی مرواری) لە روانگەی کۆمەڵناسی ئەدەبیاتەوە

(توێژینەوەیەکی تیۆری – مەیدانیە)

(ئەم توێژینەوەیە وەکوو پێویستیەك بۆ بە دەستهێنانی بڕوانامەی بەکالۆریۆس لە کۆمەڵناسی پێشکەشی سەرۆکایەتی بەشی کۆمەڵناسی کراوە)

قوتابی: محمدرسول جعفر اسماعیل
(خەبات رەسووڵی)

مامۆستای سەرپەرشتیار:
م.محەمەد شوانی

2009 1430 2709

ئەم توێژینەوەیە پێشکەشە بە

رۆحی بەرزی مامۆستا عەلائەدین سەجادی

تۆێژەر

سوپاس و پێزانین

*بەر لە هەموو کەس، سوپاسی ئەو دەرفەتە دەکەم کە حکومەتی هەرێمی کوردستان و زانکۆی سەلاحەدین وکۆلێژی ئاداب بۆ من وەك کوردێکی رۆژهەڵاتی کوردستان، ڕەخساندیان تاکوو بتوانم لە پارچەیەکی دیکە لە نیشتمانی لەت لەت کراوم، درێژە بە خوێندم بدەم.

*سوپاس و پێزانینی خۆم پێشکەش بە مامۆستای سەرپەرشتیارم دەکەم کە بەردەوام و ماندوونەناسانە لە ڕێنماییەکانی بێ بەشی نەکردووم.

*سوپاسی هاوسەری خۆشەویستم دەکەم کە ئەرکی تایپ کردنی ئەو توێژینەوەیەی وەئەستۆ گرت و لە هەموو هەنگاوێکدا هاورێیەکی جددی ژیانمە.

توێژەر

2009/5/10

پێرستی بابەتەکان

لاپەرەی یەکەم	ا
پێشکەش کردن	ب
سپاس و پێزانین	ج
پێرست	د
پێرستی خشتەکان	و
پێشەکی	1
بەشی یەکەم *ڕەهەندەکانی توێژینەوەکە و دیاری کردنی چەمکەکان باسی یەکەم:(ڕەهەندەکانی توێژینەوە) 1- گرفتی توێژینەوە 2- گرینگی توێژینەوە	3
3- ئامانجی توێژینەوە 4- هۆکارەکانی توێژینەوە	4
باسی دوەم:(دیاری کردنی چەمکەکان) 1- رشتەی مرواری 2- عەلائەدین سەجادی	5
3- ڕوانگەی عەلائەدین سەجادی 4 - کۆمەڵناسی ئەدەبیات	6
بەشی دووەم *توێژینەوەکانی پێشوو باسی یەکەم:توێژینەوە عێراقیەکان(توێژینەوەیەکی کوردی)	8
باسی دووەم:توێژینەوە بیانیەکان(توێژینەوەیەکی ئێرانی)	12

15	**بەشی سێیەم** *رشتەی مرواری لە روانگەی کۆمەڵناسی ئەدەبەوە باسی یەکەم:تەنز
19	باسی دووەم:فولکلۆر و قسەی سەرزارەکی
21	باسی سێیەم:کارەکتەر
23	**بەشی چوارەم** *شیکردنەوەی زانیارییەکان
24	1– شوێن
27	2– کات
30	3– هزری کۆمەڵایەتی
36	**بەشی پێنجەم** *چوارچێوەی میتۆدی توێژینەوەکە یەکەم:کۆمەڵگەی نموونەیی توێژینەوەکە دووەم: میتۆدی توێژینەوەکە سێیەم: بوارەکانی توێژینەوەکە چوارەم: ئامرازەکانی کۆ کردنەوەی زانیاری
53	*ئەنجامە گشتیەکانی توێژینەوەکە
55	* راسپاردە و پێشنیارەکان
65	*سەرچاوەکان الف) سەرچاوە کوردیەکان ب) سەرچاوە فارسیەکان
57	ج) سەرچاوە عەرەبیەکان
58	* نموونەیەك لە فۆرمی راپرسی

ژمارەی خشتە	ناوەڕۆك	لاپەڕە
1	ڕەگەزی بەشدارانی کۆمەڵگەی نموونەیی	37
2	ساڵی دەسپێکی نووسینی بەشدارانی کۆمەڵگەی نموونەیی	38
3	ئاستی خوێندەواری بەشدارانی کۆمەڵگەی نموونەیی	39
4	تەمەنی بەشداربوانی کۆمەڵگەی نموونەیی	40
5	بواری نووسینی بەشداربووانی کۆمەڵگەی نموونەیی	41
6	ڕێژەی خوێنەرانی ڕشتەی مرواری کۆمەڵگەی نموونەیی	42
7	خوێندنەوەی بەرگەکانی ڕشتەی مرواری لە کۆمەڵگەی نموونەیی	43
8	ڕوانگەی کۆمەڵگەی نموونەیی لە باری ئەدەبیەوە	44
9	جێگەی کتێبەکە لە لای خوێنەری کورد لە ڕوانگەی کۆمەڵگەی نموونەیی	45
10	لایەنەکانی ڕشتەی مرواری لە ڕوانگەی بەشدارانی کۆمەڵگەی نموونەیی	46
11	کۆمەڵناسی ئەدەب لە ڕوانگەی بەشدارانی کۆمەڵگەی نموونەیی	47
12	بۆچوونی کۆمەڵگەی نموونەیی لە سەر قەدەغەشکێنی کتێبەکە	48
13	ڕوانگەی کۆمەڵگەی نموونەیی لە سەر پێوەندی نێوان نوکتە و تراژدیا	49
14	ڕای کۆمەڵگەی نموونەیی لە سەر گێڕانەوەی نوکتە لە سەر کەسایەتیەکان	50
15	ڕای کۆمەڵگەی نموونەیی لە سەر ڕای ڕشتەی مرواری لە مەڕ ژن	51
16	ڕوانگەی کۆمەڵگەی نموونەیی لە سەر سەردەمی ڕشتەی مرواری	52

پێشەکی

کۆمەڵناسی ئەدەبیات، ئاوێتە کردنی دوو بابەتی سەربەخۆیە، زۆر جار کۆمەڵناسی ئەدەبیات بە ڕەخنەی ئەدەبی–مارکسیستی ناودێر دەکرێ و لوکاچ و گۆڵدمەن و سەرجەم بیردۆزانی ئەو زانستە وەك ڕەخنەگرێکی ئەدەبی چاو لێدەکرێن. بەڵام زۆر کەسی دیکەش بە پێچەوانەوە ئەو بەشە لە کۆمەڵناسی گشتی وەك لقێکی سەربەخۆ چاولێ دەکەن.

هەڵبژاردنی (رشتەی مرواری) مامۆستا عەلائەدین سەجادی بۆ توێژینەوەکەم زۆرتر لەو ڕوانگەیەوە بوو کە، نوکتەکانی ئەو کتێبە، دەقێکی سەربەخۆی وەك شێعر و چیرۆك و ڕۆمان نین کە بێجگە لە ڕەخنەی کۆمەڵناسانە بکرێ بە ڕاڤەیەکی هیرمۆنیتیکی و فۆرمالسیتی، یان هەر چەشنە ڕەخنەیەکی دیکە بتوانن شی بکرێنەوە.

نوکتە بەرهەمی بیرکردنەوەی گشتی جەماوەرە و بەرهەمێنەرەکەی بە دەگمەن دیارە و خاوەن تایبەتمەندی(جوگرافی–نەتەوەیی–کات)ە.

رشتەی مرواری، دەریایەکی پڕ دوڕ و گەوهەرە. بۆ دۆزینەوەی ئەو گەوهەرانە، گەلێك مەلەوانی لە من کارامەتری دەوێ و زۆر سەرتر لە توێژینەوەی بەکالۆریۆس شایانی ئەو کتێبەیە.

مامۆستا عەلائەدین سەجادی گەلێك مەبەستی شاراوەی لە پشت کۆکردنەوەی ئەو کتێبەدا حەشاردراوە و بۆ پێکانی مەبەستەکانی چ ئامرازێك باشتر لە نوکتە دەتوانێ دۆست و دوژمن وەپێکەنین بخات و سەرسلامەت بێ و قسەی خۆیشی گوتبێت.

ئەم توێژینەوەیە لە دوو بەش پێکهاتووە(لایەنی تیۆری و لایەنی مەیدانی) لایەنی تیۆری بە سەر پێنج بەش دا دابەش دەبێت، بەشی یەکەم رەهەندەکانی توێژینەوەکە و دیاری کردنی چەمکەکانە کە بۆخۆی دەبێتە دوو باس، باسی یەکەم گرفتی توێژینەوەکەو گرینگی توێژینەوەکە و ئامانجی توێژینەوەو هۆکارەکانی توێژینەوە کە دیاری دەکات. باسی دووەم بریتییە لە دیاری کردنی چەمکەکان کە لەو بەشەدا، پێناسەیەکی رشتەی مرواری و کەسایەتی مامۆستا عەلائەدین سەجادی و شی کردنەوەی ڕوانگەی سەجادی و پێناسەیەکی کۆمەڵایەتی ئەدەبیات کراوە.

بەشی دووەمی ئەو توێژینەوەیە تەرخان کراوە بۆ توێژینەوەکانی پێشوو، ئەو بەشە دابەش دەبێ بە سەر دوو باسدا، توێژینەوە ئێراقییەکان کە توێژینەوەیەکی کوردی وەك نموونە وەرگیراوە و توێژینەوە بیانییەکان کە توێژینەوەیەکی ئێرانی وەك نموونە وەرگیراوە.

بەشی سێیەمی ئەم توێژینەوەیە تایبەتە بە رشتەی مرواری لە روانگەی کۆمەڵناسی ئەدەبەوە ئەو بەشە بە سەر سێ باسی ، تەنز– فۆلکلۆرو قسەی سەرزارەکی–کارەکتەردا دابەش کراوە.

هەروەها بەشی چوارەمی ئەم توێژینەویە تەرخان کراوە بە شی کردنەوەی زانیارییەکان، لەو بەشەشدا سێ بەشی (کات–شوێن–هزری کۆمەڵایەتی) لە نوکتەکاندا شی کراونەتەوە.

بەشی پێنجەمی ئەو توێژینەوەیە چوارچێوەی میتۆدی توێژینەوەکە دیاری دەکات. کە ئەو بەشە دابەش دەبێ بە سەر چوار لایەنی کۆمەڵگەی نموونەیی توێژینەوەکە، میتۆدی توێژینەوەکە، بوارەکانی توێژینەوەکە،ئامرازەکانی کۆکردنەوەی زانیاری .لە کۆتاییدا سەرچاوەکان دەسنیشان کراوە و نموونەیەك لە فۆرمی راپرسی کە لەو توێژینەوەیە دا کەڵکی لێ وەرگیراوە،داندراوە.

لایەنی مەیدانی ئەم توێژینەوەیە لە شاری هەولێرە و بیست و پێنج ئەدیب و رووناکبیر وەك نموونە وەرگیراوە بۆ ئەم مەبەستە لە یارمەتی یەکێتی نووسەرانی کورد لقی هەولێر و چەند مامۆستایەکی زانکۆ لە هەر دوو بەشی زمان و ئەدەبی کوردی و کومەڵناسی کەڵك وەرگیراوە.

ئامانجی سەرەکی ئەم توێژینەوەیە دەرخستنی ئەو لایەنە شاراوانەی ژیانی کۆمەڵگەی کوردییە کە لە نوکتەکانی رشتەی مرواریدا رەنگیان داوەتەوە. بەو هیوایەی توانیبێتم خزمەتێکی بچووك بە بواری توێژینەوە و زانستی کۆمەڵناسی بکەم.

توێژەر

بەشی یەکەم:ڕەهەندەکانی توێژینەوە و دیاری کردنی چەمکەکان

باسی یەکەم:(ڕەهەندەکانی توێژینەوە)

1– گرفتی توێژینەوە

گرفتی توێژینەوەکە ئەوەیە کە لە ڕوانگەی توێژەری ئەو توێژینەوەیە(رشتەی مرواری) هەڵگری پێناسەیەکی تاڵە کە بە زمانێکی شیرین کە لە کۆمەڵگەی کوردەواری کراوە. کۆمەڵناسی ئەدەب ئەو بەشە لە کۆمەڵناسیە کە لە ڕێگەی دۆزینەوەی کۆد و هێما کۆمەڵایەتیەکانی ناو ئەدەب خوێندنەوەیەکی کۆمەڵناسانە دەکات. واتە دەکرێ بڵێین کۆمەڵناسی ئەدەب خوێندنەوەیەکی کۆمەڵناسانەیە لەسەر ئەدەبیات و هەوڵی ئەو توێژینەوەیەش دەرخستنی لایەنە کۆمەڵایەتیەکانی ئەو نوکتانەیە کە لە(رشتەی مرواری) دا کۆکراونەتەوە.

2– گرینگی توێژینەوەکە

کۆمەڵناسی ئەدەبیات ئێستا لە ئاستی جیهاندا پێگەیەکی شیاوی بۆخۆی کردۆتەوە و وەك بەشێکی گرنگ لە کۆمەڵناسی، لە لایەن توێژەران و پسپۆرانی ئەکادمییەوە لە سەر ئەدەبیات و نووسین بە گشتی لە ڕوانگەی کۆمەڵناسیەوە و لە سەر بەرهەمە گرنگەکانی خۆی، بە سەدان باسی دکتۆرا و بە دەیان کتێبی گرنگ و بە ناوبانگیان نووسیوە و دەنووسرێ.
لە کاتێکدا نووسینی ئەکادیمی و سەرچاوەی زانستی بە زمانی کوردی لەو بوارەدا ناگاتە ڕادەی پەنجەکانی دەستی مرۆڤێك کەواتە هەر هەنگاوێك بە مەبەستی ناساندن و ئیش کردن لەو بوارەدا خاوەن گرنگی و بایەخە. دەکرێ لە کۆ کردنەوەی حەکایەت و بەیت و حەیران و قسەی نەستەق و پەندی پێشینیان ڕا دەست پێبکەین و خوێندنەوەیەکی کۆمەڵناسانەیان بۆ بکەین، تا دەگاتە بەرهەمە ناسراو و شیاوە ئەدەبیەکانمان. کۆمەڵناسی ئەدەب زۆر بەربڵاوە و لایەنە جۆراوجۆرەکانی وەك نووسین، بڵاوکردنەوەی نووسراوەکان و کتێبەکان و بەگشتی هەموو نووسینێك دەگرێتەوە. کەواتە بە شێوەیەکی پراکتیکی دەبێ ئەو لایەنە وەك بەشێکی گرنگ وبە کەلك بۆ ئێمە تاووتوێ کرێ و ئیشی بۆ بکرێت.

3- ئامانجی توێژینەوەکە

ئامانجی من لەو توێژینەوەیەدا دووبارە خوێندنەوەی(رشتەی مرواری) مامۆستا عەلائەدین سەجادیە، لە ڕوانگەی کۆمەڵناسی ئەدەبیات. ئەم توێژینەوەیە هەوڵ دەدات(رشتەی مرواری) لە ڕوانگەی ئەدەبەوە ڕوون بکاتەوە و ئەوە بەدەر بخات کە(رشتەی مرواری) تا چەند ئاوێنەی باڵانوێنی ڕەوشی کۆمەڵایەتی کۆمەڵگەی کوردەوارییە.

4 - هۆکارەکانی هەڵبژاردنی ئەم بابەتە

یەکەم: پشتگوێ خرانی کۆمەڵناسی ئەدەبیات سەرەڕای گرینگی زۆری بۆ ئێمە وەك نەتەوە.

دووەم: پشتگوێ خرانی(رشتەی مرواری) سەرەڕای ئەوەیکە هەڵگری وێنەیەکی ڕاستەقینەی کۆمەڵایەتی کوردەوارییەی لە سەدەکانی ڕابردوماندا و هەڵگری گەلێك نهێنی شاراوەیە.

سێیەم: حەز و خواست و چێژی خۆم لە تێکەڵ کردنی ئەو دوو بوارە دا کە بە حوکمی ئیشەکەم و نووسینی خۆم لە بواری ئەدەب دا و خوێندنم وەك قوتابی لە بواری کۆمەڵناسیدا گونجاوە.

باسی دووەم:

(دیاری کردنی چەمکەکان)

1– رشتەی مرواری

رشتەی مرواری یەکێك لە گرنگترین بەرهەمەکانی عەلائەدین سەجادیە.
لە ساڵی 1957 وە دەستی پێکردوە و تا ساڵی 1983 درێژەی کێشاوە و لە هەشت بەرگدا بڵاو کراوەتەوە. لەو کتێبەدا هەزاران جۆك و نوکتە و بەسەرهات و شێعری پێکەنینی و قسەی نەستەق و پەندی پێشینیان پاراستراوە.

2– عەلائەدین سەجادی

عەلائەدین سەجادی نووسەرێکی کوردی سەدەی بیستەمە. لە ساڵی 1907 لە شاری سنەی ڕۆژهەڵاتی کوردستان لە دایك بووە. لە ساڵی 1938 ئیجازەی زانستە ئیسلامیەکان و زمانی عەرەبی لە سلێمانی وەرگرتووە. زۆربەی تەمەنی لە شاری بەغدا ژیاوە.لە ماوەی شەڕی دووەمی جیهانیدا گۆڤاری(گەلاوێژ) و (نزار)ی بەڕێوە بردووە.
لە 1959 دا بۆتە مامۆستای زانکۆی بەغدا لە کۆلێژی زمان. لە ساڵی 1970 دا دەبێتە وەزیری ئەوقاف و لە ساڵی 1979 دا خانەنشین دەکرێ.[1]
مامۆستا عەلائەدین سەجادی خاوەنی دەیان کتێبی بەهێز و بەناوبانگە.(رشتەی مرواری) کە لە 8 بەرگدا چاپ و بڵاو کراوەتەوە، لە کۆکردنە و نووسینی ئەوە و ئامانجی ئەم توێژینەوەیەیە.

---

1 د. مارف خەزنەدار، مێژووی ئەدەبی کوردی ،بەرگی حەوتەم،چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە–هەولێر،ساڵی2006،ل/55

3- ڕوانگەی عەلائەدین سەجادی

عەلائەدین سەجادی لە پێشەکی بەرگی سێیەمی(رشتەی مرواری)دا کە لە ساڵی 1958 دا چاپ و بڵاو بۆتەوە:"ئێمە وتمان خوێندەواری چرای ژیانە،ئەبێ ئەوەش بچێتە دڵمانەوە کە ژیانیش بە خوێندەوارییەوە ژیانە. ژیان هەر خواردن و نووستن نییە. ژیان ئەوەیە کە لە ئاستی خۆی ئەبێ هەست بەوە بکا کە بۆ بەرزی قەومی خۆی ئەبێ بژی. بۆ ئەوە بژی کە قەومەکەی بەرز ببێتەوە. قەومیش بەرز نابێتەوە، تا خوێندەواری نەبێ. خوێندەواریش نابێ تا بە زمانی خۆی نەخوێنێتەوە. کورد کە بە کوردی خوێندی ئیتر خۆی بۆ خۆی ئەبێ. خوێندنی ڕەمەکی کورد ئەوەیە کە بزانێ کوردە".[1] کەواتە لە ڕوانگەی عەلائەدین سەجادی(رشتەی مرواری)بێجگە لە تۆمار کرنی ڕووداوە کۆمەڵایەتیەکان و خستنە پێکەنینێکی خوێنەر، پاراستنی زمان و فێر کردنی کوردی بە میللەتی کوردە.

4- کۆمەڵناسی ئەدەبیات

لوسین گۆڵدمەن وەك یەکێك لە تیۆریڤانانی کۆمەڵناسی ئەدەبیات پێی وایە"کۆمەڵناسی ئەدەبیات بوارێکە کە زۆر ڕەهەندی توێژینەوەی فرە چەشن دەگرێتە بەر. بۆیە دەبێ باسی مێتۆدی شیکارییەکان بکەین و ڕوونی بکەینەوە کە ناوەڕۆکی بەرهەمی ئەدەبی و هونەری و ناوەرۆکی هۆشیاری کۆیی،(بەرهەمی هونەری و پێکهاتەی زەینی)هاوشێوە و هاوتەراز نین. ئەوەی کۆمەڵناسی ئەدەبیات بە مانا بەرینەکەیەوە،لە هەموو فۆرمەکانی تری ڕەخنەی ئەدەبی جیا دەکاتەوە. ئەم تێزەیە کە لە داهێنانی هونەریدا،تاك بە تەنیایی مەبەست نییە، بەڵکو بەرهەمەکە هەڵگری جۆرێك هۆشیاری کۆییە،کە هونەرمەند زیاتر و باشتر لە زۆربەی خەڵك پە رداخی دەکاو دەینووسێتەوە".[2]

---

1 سەجادی،عەلائەدین، رشتەی مرواری،پێشەکی بەرگی سێیەم، چاپخانەی پەرتووك،چاپی سنە،ساڵی1386 ،ل/319

2لوسین گۆلدمەن، (فەلسەفە،مێتۆد،کۆمەڵناسی ئەدەبیات) و:هادی محمدی وەزارەتی رۆشنبیری،چاپخانەی شڤان. ساڵی2007

هەروەها بە بڕوای زۆر کەس سۆسیۆلۆژیای ئەدەب ئەو زانستەیە کە "پێوەندی لە نێوان کۆمەڵ و پرۆسەی ئەدەبی دادەمزرێنیٚ و وەسفی دەکات.

هەرچەندە کۆمەڵ لە بەرهەمی ئەدەبی کۆنترە، بۆیە نووسەر گرێدراوی کۆمەڵە. هەمدیس ڕەنگدانەوەی حاڵەتەکانێتی و تەعبیری لیٚ دەکات و هەوڵدەدات بیگۆڕێت. کۆمەڵ بە هەموو ڕوویەکانییەوە لە نێو بەرهەمی ئەدەبی دایە.لە میانەی سۆسیۆلۆژیایەك کە سۆسیۆلۆژیایەکیش بۆ جەماوەر فەراهەم دەکات."[1]

لە ڕوانگەی (د.محمد عابدالجابری)شەوە"زانستی سۆسیۆلۆژیا یان سەرجەم ناوبەناو بە دوای هۆکارە دەرەکییەکان دەگەڕێت لە نێو ناوەرۆکی ئەدەبیدا"[2]

کەواتە دەکریٚ بڵێین کۆمەڵناسی ئەدەب (ئەو زانستەیە کە بۆتە پردی پێوەندی نێوان(سۆسیۆلۆژیا– ئەدەب) و چاویلکەیەکی کۆمەڵناسانەیە بە سەر دەقە ئەدەبیەکانەوە).

کۆمەڵناسی ئەدەبیات، لقێکە لە لقەکانی کۆمەڵناسی گشتی. لە کۆتایی سەدەی نۆزدە و سەرەتای سەدەی بیستەمدا،وەك بەشێکی سەربەخۆ سەریهەڵداوە وبە بەرهەمەکانی نووسەری هەنگاری(گیورگ لوکاچ) دەست پێدەکات."سۆسیۆلۆژیای ئەدەب وەکو زاراوەیەکی زانستی لە دوو بەش پێکهاتووە، یەکەمیان(society)بە مانای کۆمەڵ و دووەمیان (logy)بە مانای زانست دێت.هەر دوو بڕگەکە مانای ئەو زانستەیە کە لە ژێرخان و میکانیزمی کۆمەڵ بە هەموو ڕەوشەکانییەوە دەکۆڵێتەوە".[3]

---

1 - جان ایف تادییه،النقد الادبی فی قرن العشرین: ترجمه:الدکتور قاسم المقداد، منشورات وزاره الپقافه، المعهد العالی الفنون المسرحیه، دمشق 1993 (لە کتێبی سۆسیۆلۆژیای شیعری کوردی، ن:ئازاد عەبدالواحید کەریم وەرگیراوە)

2 الجابری ,د.محمد عابد ، المنهج التجریبی و تگور الفکر العلمی، دارالگلیعه، بیروت 1982 ص/365 (لە کتێبی سۆسیۆلۆژیای شیعری کوردی، ن:ئازاد عەبدالواحید کەریم وەرگیراوە)

3 غولدمان ,لوسیان ، البنیویه و تاریخ الادب، ت:د.علی الشرع ، مجله االپقافه الاجنبیه، العددالرابع، السنه الپامنه، بغداد 1988 ص/16 (لە کتێبی سۆسیۆلۆژیای شیعری کوردی، ن:ئازاد عەبدالواحید کەریم وەرگیراوە)

بەشی دووەم(توێژینەوەکانی پێشوو)

باسی یەکەم:توێژینەوە عێراقیەکان

(توێژینەوەیەکی کوردی)

ناونیشان:

(سۆسیۆلۆژیای شیعری کوردی لە ڕووی ئاکارییەکانەوە)

کۆمەڵگەی نموونەیی:

شیعری کوردی لە نیوەی یەکەمی سەدەی بیستەم ،کۆمەڵگەی نموونەیی ئەو توێژینەوەیەیە.

کەی:

ئەو توێژینەوەیە لە بنەڕەتدا نامەیەکی دکتۆرایە و ساڵی 2005 پێشکەش بەکۆلێژی زمانی کوردی زانکۆی سەلاحەددین کراوە و لە نووسینی ئازاد عەبدالواحید کەریمە و لە لایەن یەکێتی نووسەرانی کەرکووکەوە وەك کتێب بڵاوکراوەتەوەو لە وەزارەتی پەروەردە چاپ کراوە.

ئامانج:

توێژەر دەڵێ:(مەبەست لە هەڵبژاردن و لێکۆڵینەوە لە بابەتی سۆسیۆلۆژیای شیعری کوردی ئەوەیە،ئەوەندەی ئێمە ئاگادار بین تا ئێستا لە ئەدەبی کوردیدا بە دەگمەن لێکۆڵینەوەی لە سەر ئەنجام دراوە.هەروەها نوێیەتی بابەتەکەش هۆی سەرەکی هەڵبژاردنی بوو.[1]

---

1 کەریم ،ئازاد عەبدوالواحید، سۆسیۆلۆژیای شیعری کوردی ،چاپی یەکەم ،چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە،هەولێر،2005،ل/5

میتۆدی توێژینەوە کوردییەکە:

لە نووسینی ئەو توێژینەوەیەدا پێرەوی میتۆدی(وەسفی – شیکاری) کردووە.

پرۆگرامی توێژینەوەکە:

ئەم توێژینەوەیە لە لایەن توێژەرەوە بە سێ بەشی سەرەکی دا بەش کراوە.

بەشی یەکەم لە ژێر ناوی(شیعر لە نێوان ئایدیۆلۆژی و تێڕوانینی سۆسیۆلۆژیا)یە. (لەم بەشەدا هەوڵدراوە چەمك و پێناسەی سۆسیۆلۆژیای ئەدەب بخرێتە ڕوو.وێڕای دەستنیشان کردنی ئەو پەیوەندییە دیالێکتیکییەی لە نێوان سۆسیۆلۆژیای ئەدەب و ئەپستمۆلۆژیادا هەیە. هەروەها لە ڕووی مێژووییشەوە قۆناغە دوابەدوای یەکەکانی زانستی سۆسیۆلۆژیای ئەدەبی جیهانی خراونەتە ڕوو).[1]

بەشی دووەم لە ژێر ناوی(پێوەرە سۆسیۆلۆژییەکانی شیعر)ە.

(لە بەشی دووەمدا چەمك و بنەما کۆمەڵایەتییەکانی پێوەرە سۆسیۆلۆژییەکان لە ڕووی ئەرك و پابەندنەبوونی نووسەر، یان شاعیر بەو پێوەرانەوە دەستنیشان کراون. هەروەها کاریگەری پێوەرە ئاکاری و ئایینییەکانیش لە شیعری کوردیدا ئەنجام دراون. بەو مانایەی کە پێوەرە ئایینی و ئاکارییەکان لە ئاراستە کردنی ڕەفتارەکانی مرۆڤ و لە بازنەی کردە کۆمەڵایەتییەکان دوو جەمسەری تەواو کەری یەکترن).[2]

---

1 کەریم ،ئازاد عەبدوالواحید، سۆسیۆلۆژیای شیعری کوردی ،چاپی یەکەم ،چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە،هەولێر،2005،ل/6

2 هەمان سە رچاوە ی پێشوو،ل/6

بەشی سێیەم لە ژێر ناوی(شیعری کوردی لە ڕوانگەی پێوەرە سۆسیۆلۆژییەکانەوە)یە. (ئەم بەشە لە دوو تەوەری سەرەکی پێکدێت و تایبەتە بە قۆناغی نیوەی یەکەمی سەدەی بیستەم لە شیعری کوردیدا. بە تایبەتی لە ڕووی دیاری کردنی ئەو پێوەرە سۆسیۆلۆژییە شیعرییانەی، کە لە ڕووی بابەتە کۆمەڵایەتی و ئایینییەکانەوە لەو قۆناغەدا بەرجەستە کراون.پاشان ئەو گۆڕانکارییە بەرچاوانەی لە ئاستی بیری نەتەوایەتی کوردی(لە دوای جەنگی یەکەم) ڕوویاندا، ڕۆڵێکی گرینگیان هەبوو لە گۆڕینی پێوەرەکان بەرەو ئاراستەی بیری نەتەوایەتی و ڕزگاریخوازی کوردی. هەرچەندە شاعیرانی قۆناغی نیوەی یەکەمی سەدەی بیستەم، ئەوانەی کە لە ڕووی سۆسیۆلۆژییەوە پێوەرە کۆمەڵایەتییە(ئاکاری – ئایینی)یەکانیان بەرجەستە کردووە زۆرن، بەڵام لەم توێژینەوەیەدا ئاماژەیەکی کەم وەك نموونە وەرگیراوە).[1]

گرفتی توێژینەوەکە:

1– کەمی سەرچاوە بە زمانی کوردی.چونکە بابەتەکە لە ڕووی ڕەخنەی ئەدەبی کوردییەوە بابەتێکی نوێیە.

2– ئەو سەرچاوانەش کە لەو بارەیەوە نووسراون.تەنیا ڕۆژنامە و گۆڤارەکانی ئەو سەردەمە و نووسینی ڕۆژهەڵاتناسەکانە. ئەو زانیارییانەش پاشتر لە بەسەرهاتی هەندێك لە شاعیران لە دیوانەکاندا جارێکی تر دووبارە کراونەتەوە.[2]

1 هەمان سە رچاوە ی پێشوو، ل/6

2 هەمان سە رچاوە ی پێشوو، ل/6

دەرئەنجام:

تویژەر لە نووسینەوەی تویژەینەوەکەی گەیشتۆتە ئەم دەرئەنجامەی خوارەوە.

الف) دەرئەنجامە گشتییەکان:

(ئەو بەشەی بە چوار خالّ دیاری کردووە.

1- ئالّۆزی پەیوەندییەکان لە نێوان ئەدەب و کۆمەلّ

2- بۆ تێگەیشتن لە پەیوەندی نێوان ئەدەب و کۆمەلّ دەبێ رەخنەی سۆسیۆلۆژی بایەخێکی تەواو بە هاوکێشەی (دەق و کۆمەلّ)بدات.

3- هەرچەندە هەندێك لە رەخنەگران سۆسیۆلۆژیای ئەدەب دەخەنە دەرەوەی بازنەی تیۆری ئەدەبییەوە،بەلّام ئەوە هەلّەیە.

4- گومان لابردن لە سەر هەندێك بیرورِا

ب) دەرئەنجامە تایبەتییەکان:

ئەو بەشە لە لایەن تویژەرەوە بە شەش خالّ دیاری کراوە.

1- هەتا ئێستا بابەتێکی سەربەخۆ لە ئەدەبی کوردیدا بە ناوی سسۆسیۆلۆژیای ئەدەب بوونی نییە.

2- ئەو بە هاوپێوەر سۆسیۆلۆژیانەی شیعری کوردی هەمان پێوەر و بەهای شیعری جیهانی و رِۆژهەلّاتین.

3- پتەوی باوەرِی ئایینی و پابەندبوونی تەواو بە بەها کۆمەلّایەتیە بالّاکان لە نێو شیعری شاعیرانی ئەم قۆناغەدا

4- رِاستگۆیی لە بەکارهێنانی بنەما ئاکارییەکان

5-رِوونی دەربرِین و بەکارهێنانی زمانێکی پرِ لە جوانکاری و هەستی پاك بەردەوامی قۆناغەکانی پێشوو.)[1]

---

1 هەمان سە رچاوە ی پێشوو، ل/7

دووری و نزیکی له باسی توێژینەوەکەی من:

1- هەردوو توێژینەوەکە لە ڕوانگەی سۆسیۆلۆژیاوە لە ئەدەب دەڕوانن.
2- کۆمەڵگەی نموونەیی هەردوو توێژینەوەکە سەدەی بیستەمی ئەدەبی کوردییە.
3- لە توێژینەوەی دکتۆر ئازاد دا بەرهەمی شیعری کوردی لە نیوەی یەکەمی سەدەی بیستەم لە بەرچاوگیراوە،بەڵام لە توێژینەوەکەی مندا نوکتە و قسە خۆشەکانی کتێبی(رشتەی مرواری).
4- نەبوون و کەمی سەرچاوە بە زمانی کوردی گرفتی هەر کەسێکە بیەوێ لەو بوارەدا توێژینەوە بکات.
5- بەربڵاوی توێژینەوەکەی ئەو بە مەبەستی نووسینی نامەیەکی دکتۆرا و کورت بێژی من بە پێچەوانەوە بە هۆی پێوەری دیاریکراوی بەکالۆریۆسە.

باسی دووەم:توێژینەوە بیانییەکان

(توێژینەوەیەکی ئێرانی)

ناونیشان: (جامعەشناسی مدیر مدرسه ال احمد)[1]

(کۆمەڵناسی بەڕێوەبەری قوتابخانەی ئالی ئەحمەد)

کۆمەڵگەی نموونەیی:

ڕۆمانی(مدیر مدرسه)کە ساڵی(1337) واتەساڵی(1958) زایینی لە تاران بڵاوکراوەتەوە.
ئەم توێژینەوەیە،لە لایەن(دکتۆر نیعمەت الله فازلی)ەوە نووسراوە. دکتۆر فازلی مامۆستای کۆمەڵناسی ئەدەبیاتە لە زانکۆی تاران، لە شاری تاران. ئەم وتارەی خۆی لە سایتی(جامعەشناسان ایران) واتە(کۆمەڵناسانی ئێرانی) دا بڵاوکردۆتەوە و هەر ئێستا ئەم توێژینەوەیە لە سەر سایتەکە بوونی هەیە.

1- فـا ضلــي ,د. نعمت الله ، جامعە شناسی مدیر مدرسە، سایت جامعەشناسان ایران2009/4/20.

ئامانجی توێژینەوە بیانییەکە:

توێژەر دەڵێ:"توێژینەوە و شرۆڤە کردنی رۆمانەکانی(جەلال ئال ئەحمەد) بە تایبەتی ڕۆمانی(مدیر مدرسە) ئەوە ئاشکرا دەکات کە نووسەر بە یارمەتی(تێبینی کردن و بەشداری کردن) کە یەکێك لە گرنگترین بەشەکانی ئەنترۆپۆلۆژیایە، چیرۆکەکان و رۆمانەکانی نووسیوە، پاشان دەڵێ:"سەرەتا، هەر بەرهەمێکی هونەری دەبێ بڵێین خاوەن زمانێکی هونەرییە. روانگە و تێگەیشتنی کۆمەڵناسی لە بەرهەمێکی هونەری و شیکردنەوەی شرۆڤەی ئەو لە سەر بنەمای(زمانی زانستی) قەت بە مانای ئەوە نییە کە ئاستی جوانی ناسی و مانای بەرهەمەکان دەرك کرابێ، بەڵکو تەنیا وەڵامی کۆمەڵێك پرسیاری ئێمە لە سەر دەقەکە روون دەکاتەوە).

میتۆدی توێژینەوە بیانییەکە:

لە نووسینی ئەم توێژینەوەیەدا میتۆدی(وەسفی – شیکاری)پەیڕەو کراوە.

پرۆگرامی توێژینەوەکە:نووسەر نووسینەکەی بە چەند بەشدا بەش کردووە.

1- سەرەتایەکی کورت لە سەر هۆکاری هەڵبژاردنی بابەتەکە.
2- گێڕانەوەی ناوەرۆکی ڕۆمانی(مودیری قوتابخانە)بە شێوەیەکی کورت کراوە.
3- شیکردنەوەی ناوەڕۆکی ڕۆمانەکە لە ڕوانگەی کۆمەڵناسیەوە.
4- ئەو ئەنجامانەی کە بە خۆی لە خوێندنەوەی ئەو کتێبەدا پێیان گەیشتووە.

دەرئەنجام:نووسەر پاش شیکردنەوەی ڕۆمانەکە و وەرگرتنی ئەو بەشانە لە ڕۆمانەکە کە دورخستنی مەبەستی نووسەری رۆمان(جلال ال احمد)یان وەئەستۆ گرتووە،دەگاتە ئەو ئەنجامانەی خوارەوە.

1- گەشەی سیستمی سەرمایەداری سەر بە ڕۆژئاوا لە ئێراندا لەو بەرهەمەدا بەڕوونی ئاماژەی پێکراوە.
2- داڕووخانی سیستمی فیودالی و ئەرباب رەعیەتی لە گوندەکانی ئێراندا
3- گەشەی بەردەوامی شارنشینی و چۆل کردنی گوندەکان(کۆچ لە لادێ وە بۆ شار)
4- مۆدێرنیزاسیۆن و بەرەو پیشەسازی چوونی ئێران

5- یەکسانن نەبوون و تێکهەڵچوونی کولتووری و پێکهاتەی چینایەتی و کولتووری کۆمەڵگەی شارنشینی لە ئێراندا.

6- ئابووری وابەستەی پارەی نەفت

7- گەشە بیرۆکراسی و پێویستی بە هێزی کار و کادیری ئیداری.

8- دواکەوتوویی کولتووری

بە بڕوای دکتۆر فازلی(مدیر مدرسه) ڕۆمانێکە کە دەکرێ بلێین باس لە (قوتابخانەیەك دەکات کە لە واقیعدا بچووك کراوەی ئێرانە و وەك ماکێتێك لە ئێرانن هاتووە و کۆمەلێك لە ڕاستییەکانی وەکو،نایەکسانی ئابووری،نایەکسانی کۆمەڵایەتی،هەژاری،بیرۆکراسی(بەلایەنە نیگەتیڤەکەی) ،یاساپێیشێل کردن، لە خۆنامۆبوون لە بەرامبەر ڕۆژئاوادا، کەللە ڕەقی و ویشکە دینی بوونی خەڵك، دژە دین بوونی کۆمەڵێك تا ئێسقان و....... زۆر دیاردەی دیکە ئالی ئەحمەد هەولێدا لەو ڕۆمانەدا بیانکاتە تابلۆیەك و لە بەر چاوی خوێنەر ڕوونی بکاتەوە).[1]

شایانی باسە(جلال ئال ئەحمەد) دە ساڵ پاش بڵاو کردنەوەی ئەم ڕۆمانە،کتێبی(غربزدگی)(رۆژئاوایی چییەتی)،یان بلێن(خۆبزرکردن لە بەرامبەر ڕۆژئاوادا)ی بڵاوکردەوە کە لە ڕاستیدا هەر ئەو ڕوانگانەی ئەو ڕۆمانەیەتی ئەمجار چڕتر و تیۆری کراوانەتر نووسراونەتەوە.

---

1 فـا ضلــي ,د. نعمت الله ، جامعه شناسی مدیر مدرسه، سایت جامعه‌شناسان ایران2009/4/20.

ئالی ئەحمەد لەو کتێبەدا بەشێکی تەرخان کردووە بۆ باسکردن لە(وەزارەتی پەروەردە) و ڕەخنەیەکی توندی ئاراستە کردوون و باس لە بەرتیل خواردن و گەندەڵی ماڵی لە ناو ئەو بەشەدا دەکات کە بەرێوەبەرانی سەرەوەی ئەو وەزارەتەن. هەروەها باس لە ئەو پەڕی هەژاری مامۆستایان و قوتابیان دەکات و باس لە خراپی باری قوتابخانەکان دەکات.

هەروەها بە وردی دەری دەخات کە ئەو وانانەی کە منداڵێك لە قوتابخانە دەیخوێنێت، لەگەڵ کۆمەڵگای ئەوسای ئێران یەك ناگرنەوە و قوتابی پاش تەواو کردنی دەرس و قوتابخانە لە ڕاستیدا هیچ شتێك فێر نەبووە کە لە دەرەوەی قوتابخانە بە کەلکی بێ، سەرەرای ئەوە کە تووشی ئیزدیواجیەتی رۆحی هاتووە.

دوری و نزیکی لە باسی توێژینەوەکەی من:

1- هەردوو توێژینەوەکە باس لە کۆمەڵناسی ئەدەبیات دەکەن.

2- ئامانجی هەردوو توێژینەوەکە دۆزینەوەی ڕاستییە شاراوەکانی کۆمەڵگایە لە ناو دەقدا.

3- توێژینەوەی من سەرەڕای دۆزینەوەی ڕاستییە شاراوەکانی کۆمەڵگا گرینگی بە لایەنی نوکتە و تەنزیش دەدات.

4- میتۆدی لێکۆڵینەوەی ئەو توێژینەوەیە (شیکاری-وەسفی)یە، بەڵام من بۆ دەوڵەمەند کردنی توێژینەوەکەم لە لێکۆلینەوەی مەیدانیش کەڵك وەردەگرم.

بەشی دووەم:

رشتەی مرواری لە ڕوانگەری ئەدەبەوە.

باسی یەکەم:(تەنز)

رشتەی مرواری لە هەشت بەرگدا چاپ و بڵاو بۆتەوە،کۆکراوەیەکە لەنوکتە و قسەی نەستەق و بەسەرهاتی پێشینیان و شیعری تەنز و ...تاد.بەڵام زۆرینەی کتێبەکە نوکتە و جۆکەکانە.کەواتە دەکرێ لە ڕوانگەی کۆمەڵناسی نوکتەوە سەیری ئەم کتێبە بکەین.هەروەها دەکەوێتە خانەی تەنزەوە و تەنزیش وەك بەشێك لەئەدەب هەڵگری تایبەتمەندێتی خۆیەتی و جیا لە بەشەکانی تری وەك چیرۆك و شیعر و رۆمان و نۆڤلێتی جددی.

بەو هۆیە کە نوکتە،هەڵقوڵاوی مێشك و زەینی خەڵکی ئاساییە و زۆر جار بووە،نەوە دوای نەوە گوتراوە و لە دەرەوەی کات و شوێن بوونیان هەیە و دانەریان دیار نییە،دەکرێ بڵێین بەشێکن لە فۆلکلۆری هەر نەتەوەیەك و مۆرکی تایبەتی نەتەوەیی لە سەرە.

دیارە هەندێك نوکتە هەیە کە جیهانیە و هەموو کەسێك پێکەنینی پێی دێ و بزە دەیگرێ بەڵام زۆرینەی نوکتەکان تایبەتمەندی ناوچەی دیاری کراوی خۆی پێوە دیارە بۆ نمونە لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان کاتێك چای دەخۆنەوە،خەڵك بە گشتی بە قەندەوە دەیخۆنەوە واتە بە دیشلەمە دەیخۆنەوە،ئەگەر نوکتەیەك لە سەر چایی خواردنەوە هەبێ باسی(قەند) دەکرێ،بەڵام لە باشووری کوردستان چایی بە (شەکر)ەوە دەخورێ کەواتە ئەگەر نوکتەیەك لە سەر چایی خواردنەوە هەبێ باس لە (شەکر) بە مانای (شەکرەوردە)دەکرێ،دەتوانین ئەوە بکەینە پێوەرێك بۆ شرۆڤەی ئەوەیکە ئایا نوکتەیەك کە لە دوو پارچەی کوردستان ئاوا لێك دەدرێتەوە،ئاخۆ ئەگەر لە وڵاتێکی وەکو رووسیە کە پڕە لە بەفر و سەرما بۆ وڵاتێکی وەکو سودان کە سەحرا و گەرمایە بگوازرێتەوە،خەڵکی تا چەند پێکەنینیان پێی دێ و بزە دەیان گرێ.

کەواتە نوکتە سەرەڕای ئەوەیکە دەکرێ جیهانی بێ،دەکرێ زۆریش ناوچەیی و لۆکاڵی بێ، بۆ نموونە نوکتەیەك کە باس لە سەردەمی کشتوکاڵ دەکات، زەحمەتە لە سەردەمی ئەنتەرنێت و مۆدێرنیتەدا ئەوەندە چێژی لێوەربگری کە جووتیارێکی پێنج سەد ساڵ لەوە پێش و تەنانەت پەنجا ساڵ لەوە پێش چێژی لێوەردەگرت.

نوکتە و جۆك بە تایبەتی و تەنز بە گشتی تەنیا بۆ پێکەنین نییە،بەڵکو(تەنز ئامرازێکە بۆ ئاگادار کردنەوە و هۆکارێکە بۆ جووڵە و حەرەکەت لە دۆخی ئێستا بەرەو دۆخێکی باشتر هەروەها ڕەخنەیەکی تاڵە لە لادانە کۆمەڵایەتیەکان وکەموکوڕییەکانی ژیان کە لە لای خەڵك بۆتە شتێکی ئاسایی ژیانی ڕۆژانە).[1]

زۆر جار تەنز وەك ئەدەبی سیاسی چاو لێدەکرێ و ڕەخنەیەکی شاردراوەیە کە لە دەسەڵاتە زاڵم و سەرەرۆکان دەگیرێ.ئەو نوکتانەی کە لە سەر داگیرکەرانی کوردستان لە هەر چوار پارچەی کوردستان هەیە زۆرتر دژ کردەوەیەکی شاراوەیە بۆ سووك کردن و داخی دڵ ڕشتن.

کەوابوو نوکتە لە هەر سەردەم و شوێن و وڵاتێك تایبەتمەندێتی کۆمەڵایەتی بەرجەستە دەکات. نوکتە رەخنەیەکە لە کێشەکانی قۆناغی دیاریکراوی پەرەسەندنی میللەت و کمەڵگا دەردەبڕێ.

1- رسول ,دکتر عزالدین مـصطفــي   ، پژوهشی در فلکلور کردی، مترجم:عرفان صاحبی، چاپ 1379، انتشارات صلاح الدین ایوبی ، ارومیه،ل /115

تەنز ئەو بەشە لە ئەدەبە کە ئامانج دارانە دەنووسریٚ و زۆربەی کات مەبەست گەلێکی کۆمەڵایەتی،ئایینی و تەنانەت ئابووریشی لە پشتە.

ژیان بیٚ پێکەنین و شادی،مەرگەساتە و بیستنی نوکتەیەکی خۆش دەتوانیٚ بۆ چەند خولەکێکیش بیٚ پشوویەك و حەسانەوەیەك بیٚ و کۆر و مەجلیسەکان برازێنێتەوە.پێکەنین لە باری زانستیشەوە سەلمێنراوە کە تەمەن درێژتر و رووگەشاوەتر و دڵفراوانتر دەکات و پتر ئامادەمان دەکات بۆ بەردەوام بوون و ئەکتیڤ بوون لە ژیانی ئاسایدا.مامۆستا عەلائەدین سەجادی ماوەیەکی باشی تەرخان کردووە بۆ کۆ کردنەوە و ئامادە کردنی (رشتەی مرواری)تۆ بڵێی بە بەلاش و بیٚ مەبەست ئەو کارەی کردبیٚ؟

لە پێشەکی بەرگی یەکەم دا دەڵیٚ:"هیچ ئامانجێکم نییە تەنیا پاراستنی زمانی کوردی نەبیٚ".پاشان دەڵیٚ:"ئەدەب پەردەی ژیانی کۆمەڵە کە شان بە شانی هاتۆتە خوارەوە،ژیری و زەینی پێشان ئەدا، رابواردن و هەڵسوکەوتیان ئەخاتە روو. ئەو پارچە قسانە وەکو لە رواڵەت ساویلکەن،لە مەعنادا زۆر شت ئەگەیەنن. ئاسمانی مەعنایان گەلیٚ بەرزترە لەو ئاسمانە کە تیایادا دەرئەکەون".[1]

لە پێشەکی بەرگی پێنجەمدا سەبارەت بە تەنز دەڵیٚ:

"ئەدەب هەر ئەوە نییە کە نووسراوە و هۆنراوەیەك بیٚ کەوتبێتە ژێر پەردەی مەعنایەکی رەقەوە، بەڵکو بەشێکی زۆر لە ئەدەب،ئەو ئەدەبە فۆلکلۆریانەن کە بە زمانێکی سادە و ساویلکە وتراون و ئەوترێن".[2]

---

1 سەجادی،عەلائەدین، رشتەی مرواری، بەرگی یەکەم ،چاپخانەی پەرتووك،چاپی سنە،ساڵی1386 ،ل /19

2 سەجادی،عەلائەدین، رشتەی مرواری، بەرگی پێنجەم ،چاپخانەی پەرتووك،چاپی سنە،ساڵی1386 ،ل /611

باسی دووەم: فولکلۆر و قسەی سەرزارەکی

(هەموو لێکۆڵینەوەیەك لە ئەدەبیاتی کورد دەبێ لە پێش هەموو شتێك دا لە سەر فولکلۆری ئەو نەتەوە بکرێ کە نەك هەر میراتێکی زۆر دەوڵەمەندی پشتاو پشتی ڕابردووی پێگەیشتووە هێزی گەشە و خووڵقاندن لە ناو خۆشیدا شك دەبا کە هەمیشەش لە نوێ کردنەوە دایە)[1]

فولکلۆر چیە و بۆچی دەبێ هێندە گرینگ بێ کە واسیلی نیکیتین(نووسەری ڕووسی فەرەنسی نووس) کە ساڵانی1915–1918 کە وەك کۆنسەلی حکومەتی تەزاری لە ورمێ بووە ئاوا پێداگری لە سەر دەکات و وەپێش هەموو لێکۆڵینەوەکانی تری دەخات؟

دکتۆر عیزالدین مستەفا رەسوولێ پێی وایە کە فولکلۆر :"بریتیە لە ،جلوبەرگ،چێشت،ئامێر و ئامرازی کارکردن،جۆری بینا درۆست کردن،گوڵی مافور و تەنانەت چەشنی پێوەندی کۆمەڵایەتی خەڵك دەگرێتەوە،لە ڕاستیدا فولکلۆر شوناسی نەتەوەیەك و جیهانبینی و بیرۆکەی نەتەوەکەیە"[2] بەردی بناخەی پێشکەوتن چ بۆ مرۆڤ و چ بۆ کۆمەڵگا خۆناسین و شارەزا بوون لە ئاست و توانایەکانی خۆیەتی.کەواتە پردی پشت سەری ئەمرۆکەمان دوێنێمانە و ئەمڕۆش سبحەینێ دروست دەکات.فولکلۆر جیهانی رابردووی ئێمەیە.دیارە ناکرێ و نابێ ئێمە هەر لەو قۆناغەدا بین و تێیدا چەق ببەستین،بەڵام ناسین و دەوڵەمەند کردنی فولکلۆر ئەرکی سەر شانی هەموو نەتەوەیەکە،قۆناغەکانی مێژووی ئێمە بە تایبەتی زۆر نین"تێکرای کۆمەڵگای رۆژهەڵاتیەکان تێکەڵاوییەکی ئاڵۆز لە پێکهاتەی کۆمەڵگایاندا هەیە و بەدی دەکرێ.قۆناغەکانی گەشەی کۆمەڵایەتی تێك ئاڵاون و سنوورێکی جیاکەرەوە لە نێوانیاندا بە ئاشکرا نابینرێت بە مانایەکی دی هەر قۆناغە و سیمای بنەڕەتی خۆی هەڵنەگرتوە"[3]

---

1 نیکیتین, واسیلی ، کوردوکوردستان،و:هێدی چاپخانەی زانکۆی سەلاحەالدین هەولێر،ساڵی1997، ل /734

2 رسول ، د. عزالدین مـصطفــي ، پژوهشی در فلكلور كردی ،و:عرفان صاحبی،انتشارات صلاح الدين ايوبی، ل /12

3 سابیر ,رەحیم ، کوردۆلۆژی ،چاپخانەی رێنما، ساڵی 2005،ل /30

تێکەڵ بوونی قۆناغەکانی گەشە لە لای ئێمە ڕەنگە هۆکاری سەرەکی بگەڕێتەوە سەر لایەنی سیاسی لە کۆمەڵگای کوردیدا و نەبووونی کیانێکی سەربەخۆ، بەڵام ئەوە لایەنی باش وپۆزەتیڤیشی بووە،بۆ نموونە تا ئەورۆکەش بەیت و لاوك و حەیران ماوە و لە پەنا پۆپ و راك و جاز دا گەشە دەکەن.هەروەها لەوانەیە لە پەنا زانکۆیەکی ئەمرۆییدا هێشتاش لە مزگەوتێکی تەنیشتی بە شێوەیەکی کۆن و بە سیستمی رابردوو مەلاکان وانە بە فەقێکان بڵێنەوە.ئەو تێك ئاڵانە لە پاڵ لایەنی باش، لایەنی خراپیشی هەیە ئەویش ئەوەیە کە ئێمە نەمان توانیوە لەو قۆناغانەی ڕابردوو بە تەواوی جیا بینەوە و هێشتاش کۆڵەکەی ژیانمان بەشێکی نەریت و فولکلۆر و ژیانی شوانکاری و عەشیرەت داگیری کردووە. کەواتە ناسینی ئەدەبی سەرزارەکی و فولکلۆر، رێگەیەکە بۆ هاتنە ناو دنیای راستەقینەی ژیانی خەڵك. لێکۆڵینەوە لەو بوارەدا، دەبێتە پشتیوانی ئەدەب و کۆمەڵناسی و مرۆڤ ناسی و دەیان لق و پۆپی زانستی.

ئەدەبی میللی و فولکلۆری کوردیش وەکو ئەو بابەتەی گشت نەتەوەکانی دنیا حەکایەت و چیرۆك و بەیتی تێدایە. لەو حەکایەتانەدا مرۆڤی کورد بە دوای پرسیارە سادەکانیەتی کە لە سەر سروشت و لە سەر خۆی بۆی هاتۆتە پێشێ و گرێیداوە بە دێو و درنج و جنۆکە و خوا جۆراوجۆرەکانی باو ئاگر و باران و ...تاد.لە چیرۆك و بەیتەکاندا باس لە پاڵەوانەکانی خۆی و دڵداریەکانی خۆی و باس لە رووداو و کارەساتە مێژوویی و سروشتیەکانی نەتەوە دەکات، هەروەها دەکرێ باس لە وتە بە نرخەکانی پەندی پێشینیان و مەتەڵ و نوکتە و جۆکە پێکەنیناوییەکان بکەین ئەوە سەرەڕای دەیان یاری وەك میرمیرێن و مێشێن و دایە مەمدە بە گورگە و جۆرابێن و دەیان و سەدان بۆنە و جەژن و دابونەریتی تایبەت کە بەشێکی گرینگن لە پێکهاتەی فولکلۆری کوردیدا.

باسی سێیەم: کارەکتەر

کارەکتەری سەرەکی لە (رشتەی مرواریدا) کە بەردەوام دووبارە دەبێتەوە مامۆستاکانی ئایینی، یان ڕوونتر بڵێین (مەلایە)، زۆربەی نوکتەکان ئاوا دەست پێدەکات،(جارێك مەلایەك...)(فەقێیەکی قۆشمە دەچێتە...)(فەقێیەکی شێت هەبوو لە ناوجافدا...)(مەلایەك هەبوو لەو دەشتی دزییە...)(فەقێیەکی ئەو موکریانە بە ناوبانگی مەلای قەرەداخەوە بە سەر سولەیمانیدا دێت و...)مامۆستا عەلائەدین سەجادی بە خۆی مامۆستای ئایینی بووە و مەلایەتی کردووە و لە نزیکەوە ئاگاداری وەزعی مەلاکان بووە، دیارە منیش وەك توێژەری ئەو توێژینەوەیە لە بنەماڵەیەکی ئایینی دا گەورە بووم و تا ڕادەیەك ئاگاداری ژیانی مەلا و فەقێ کانی کوردستان هەم.

.بە درێژایی مێژووو ئەگەرلە نێوان میر و ئاغا و حکومەتە یەك لە دوای یەکەکان کەسانێك هەبووبێ چەتە و دزئاسا خەڵکیان ڕووت کردۆتەوە و سەرانە و مالیات و زەریبە و باجی سمێڵیان لە خەڵك وەرگرتووە، لە پاڵ ئەوانیشدا خەڵك ترشیان باو شیرینیان با، چینێکی دیکەش هەبوون کە دەبوایە خەڵك لە بچووکیەوە کە فەقێ بوون تا گەورە دەبوون و دەبوونە مەلا بە خوێیان کردبوایەن و پاشان مەلاکانیش کە دادەمەزران هەر لە لایەن خەڵك و ئاغاوە دادەمەزران و زۆر جار دەبوونە گۆپاڵ بە دەستی ئاغا و دەزگای میر و بەڵێ قوربان گۆی ئەوان دەبوون و دەمڕاستی هەر ڕووداوێك دە بوون بە قازانجی خاوەن پارە و زۆرداران، ئەو وێنەیەی کە لە سەرەوە باسم کرد بەشێك لە مەلاکان دەگرێتەوە و هەر ئێستاکە ئەم وشانە دەنووسم لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان سەرەڕای ئەوەیکە دەسەڵاتێکی دینی کە لە لایەن مەلاکانەوە هەڵدەسووڕێ بە گشتی بە سونە و شیعە و موسڵمان و ناموسلمانەوە دەمانچەوسێنێتەوە.

کۆمەڵێك مەلا و فەقێ هەن کە ڕوویان لە دەسەڵاتە و پشتیان لە خەڵکە,یان بوونەتە ئەلقاعیدە و بانگەشە بۆ سەلەفیەت دەکەن و بەرەو توندڕەوی ئیسلامی و ئایینی خەڵك هان دەدەن و زۆرینەی کورد بە کافر دەزانن و کەمینەیەك کە لە گەڵ بۆچوونی ئەوانە بە خواپەرەست دادەنێن.من پێم وایە بەشێك لەو نوکتە و جۆکانە کە بۆ مەلا نووسراوە ڕەخنەیەکی کۆمەڵگایە لەو چینە.بەڵام نابێ ئەوەشمان لە بیر بچێ کە زۆر جار مامۆستایانی ئایینی تەنیا سەرچاوەی زانست و فێر بوون بوون و حوجرە تەنیا تروسکایی ناو تاریکستانی کوردستان بووە.

هەروەها چەندین کەسایەتی بزوتنەوەکانی کورد مەلا بوون و خەڵکیان بەرەو ئازادی و سەربەخۆیی کوردستان ڕێبەری کردووە..مامۆستا عەلائەدین سەجادی لە سەر کارەکتەری مەلا لە پێشەکی بەرگی یەکەمدا ئاوا دەنوسێ:"ئەبێ ئێمە ئەوە بزانین کە لە ناو کوردا"مەلا"دەستەیەکی دیار و ئاشکرا بوون، بەرەی خوێندەوار و زانیار هەر ئەوان بوون.لە هەموو وەختێکا و لە هەموو شوێنێکا بە پەنجە، پەنجەیان بۆ ڕاکێشاون.ئەم دەستەیە لە ناو مەردما تا ئەو پەڕی، بەرچاوی گەورەیی و ڕێز لێ گیراوییەوە تەماشا کراون.لە ئیشی بچووك و زلدا پرس بە وان کراوە و ئەوان بڕیویانەتەوە.

تەنانەت ناوی"مەلا" بە جۆرێك بەرز بوەتەوە ناوی هیچ چینێکی تر نەبووە بەرانبەری بە ناوی ئەوان بکا.لە بەر ئەمە ناوی ئەمان لە سەر زمانی گەورە و بچووك بووە.فەرمانێ کە ئەمان دابێتیان گێڕانەوەی نەبووە جا بەم بۆنەوە هەچ کار و فەرمانێك بووبێت دراوەتە پاڵ ئەوان و وتوویانە"مەلا وای وتووە"یا"مەلا وتەنی"وتنی ئەم ناوە لە سەر زمانی خەڵك، هەمووی نیشانەی خۆشەویستی و گەورەیی ئەوان بووە,وەکوو چۆن لە ماڵێکا خێزان و ماڵ و مناڵی ئەو هەر کامیان هەستن و هەر قسەیەك بکەن بۆ ئەوە کە ئەو ئیشە ئیتر کێشەی تێدا نەبێ هەر ئەڵێن"باوکم وای وت"یا"باوکم وتی"، دیارە ئەم رستە نیشانە و بەڵگەیە بۆ گەورەیی باوکەکە لە بەر چاوی خێزانەکەوە. وتنی ناوی"مەلا"یش لە بەر چاوی تێکڕای مردمەکەوە ئەم سەمەرەیە بووە. بۆیە لە زۆر شوێنی سەرگوزەشت و قسەی کوردیدا وشەی"مەلا"پاڵەوانی سەرگوزەشتەکەیە"[1]

دیارە بێجگە لە کارەکتەری مەلا گەلێك کارەکتەری دیکەش ناوییان دێ بۆ وێنە،حاجی،کابرای گوندی،دوکاندار،ئاغا ،....تاد.

داڕشتنی کارەکتەر لە نوکتەدا وەك داڕشتنی کارەکتەر لە ناو ڕۆمان و چیرۆك دانییە،لە ناو ڕۆمان و چیرۆکدا دەبێ کارەکتەر بە پێی شێوازی نووسینی نووسەرکە(کلاسیکە،ریئالیزمە،دادایزمە،مۆدێرنە)،یان(پۆست مۆدێرنە)دەگۆڕدرێ.

بەڵام بە شێوەیەکی گشتی لە ناو نوکتە و جۆکدا بەو شێوەیە ناچێتە ناو بنچ و بناوانی کارەکتەرەوە بە شێوەیەکی ئاسایی دەگوترێ،(مەلا محەمەدی کانی وتمان)ئیتر، بەرزی باڵای و ڕەنگی پرچ و تەمەن و...تاد لە ناو نوکتەدا گرینگی پێنادرێ و مەرجی سەرەکی نین.

---

1 سەجادی،عەلائەدین، رشتەی مرواری، بەرگی یەکەم ،چاپخانەی پەرتووك،چاپی سنە،ساڵی1386 ،ل /23

بەشی چوارەم

شیکردنەوەی زانیارییەکان

کۆمەڵناسی ئەدەبیات لە ناو بنەماڵەی گەورەی کۆمەڵناسیدا لەوانەیە لە گەنجترین یەشەکانی ئەو زانستە بێ، کە بە داخەوە تا ئێستاش لە ناو ئێمەدا بەو جۆرەی کە دەبێ نەناسراوە و ئیشی پێ نەکراووە.لەوانەیە رۆژنامەکانی ئێمە پڕ بێ لە ناوی (لوکاچ) و (لوسین گۆڵدمەن) و (والتێر بنیامین) و (ئادرنۆ)....تاد. بەڵام بە کردەوە گرینگیمان بەوە نەداوە ئەو زانایانە چیان گوتووە و ئێمە وەك بەشێك لە رێبوارانی ئەو زانستە ئەرکمان چیە؟
راڤەی دەقی ئەدەبی و شی کردنەوەی لایەنە ئابووری و کولتوری و کۆمەڵایەتیەکانی دەق و هەڵێنجانی مانای ڕاستەقینەی دەق کە لە ناو تۆزی نەناسراویدا شاردراوەتەوە، ئەرکی کۆمەڵناسی دەقە.(دیارە کۆمەڵناسی ئەدەبیات تەنیا دەق ناگرێتەوە، بەڵکو بەشی1- بەرهەم هێنانی ئەدەبیات بە مانا فراوانەکەی(نووسین) 2- بڵاوکردنەوە(دەزگا،چاپخانە،کتێبفرۆشی) 3- بەکارهێنەر(خوێنەر) دەگرێتەوە)[1]
ئەو توێژینەوەیە تەنیا ڕەهەندی بەرهەم هێنان واتە(نووسین) لە بەر چاو دەگرێ و بە شێوەیەکی شی کارانە، لە سەر نوکتەکانی کتێبی(رشتەی مرواری) لە روانگەی کۆمەڵناسی ئەدەبیاتەوە دەدوێ. ڕەنگە ئەگەر هەموو ڕەهەندەکانم لە بەر چاو بگرتبوایە هەم کاتێکی زیاتری بوویستبوایە و هەم لە دەرەوەی تاقەتی ئەم توێژینەیەدا بوایە.

1پیت، روبراسکار، جامعەشناسی ادبیات، ترجمە دکتر مرتضي کتبی،چاپ سوم،سمت، 1384،ل/8

(دوو چەمکی (رۆحی سەردەم) و (رۆحی نەتەوەیی) بۆ یەکەمین جار لە ساڵی 1800 لە ناو کۆڕی برادەرەکانی مادام دوستال لە ئەلمانیا لە دایك بوو.ئەو چەمکانە دەکرێ بە شێوەی(نەتەوە،شوێن،کات)شی بکەینەوە کە کۆی ئەم سێ شتە،پێکهێنەری ئەدەبە)[1]

1- شوێن:

ئەگەر لەوسێ ڕەهەندە بمانەوێ ئەو نوکتانە سەیر بکەین،زۆرینەی نوکتەکان لە سەر نەتەوەی کوردە و باسی کورد دەکات، بۆ نموونە(کابرایەکی کورد ژنێکی هێنا،لەبەر ئەوە کە حیز بوو، عەشیرەتەکەی پێیان تەڵاق دا.لە دوای بەینێ ژنێکی تری هێنا، دیسان هەروەها.دوایی گەڕا، گەڕا لە ماڵە گەورە کارکەرێکی هێنا. زۆری پێ نەچوو لە قەراخ چەم شوانێکیان بە سەرەوە گرت. لە ئاواییدا بوو هەرا. مەحمو پاشا مێردەکەی بانگ کرد و وتی: کەرانباوگاو ئەمە چیە یەکێکت هێنا حیز بوو، دووت هێنا حیز بوو، سێت هێنا حیز بوو، چیە بۆچ وایە؟ کابرا زۆر دلگران بوو وتی: پاشا بێژم چی؟ لەم تاڵهە رەشەی من هەمە، وەو قورعانەی تۆ خوێندگتە کەیخسرەو بەگی کوڕت بەو هەموو ڕەشادەت و پیاوەتیەوە بوێ وەژنی من حیز ئەوێ. تالهم خراوە.بێژم چی؟)[2] هەر لە سەرەتای ئەو نوکتەیە دەڵێ(کابرایەکی کورد) کەواتە نەتەوەکە دیاری دەکات، کە باسی نەتەوەی کوردە و شوێنەکەشی کوردستانە. پاشان دەڵێ لە بەر ئەوە کە ژنەکەی حیز بوو عەشیرەتەکەی پێیان تەڵاق دا، کەواتە سیستەمی عەشیرەت زاڵە و دەتوانێ ژن بۆ تاك بێنێ و ژنی پێ تەڵاق بدات. پاشان دەڵێ مەحمو پاشا بانگی کرد دیسان دەردەکەوێ ئاغا و رەعیەتی حاکمە.

---

1 سەجادی،عەلائەدین، رشتەی مرواری، بەرگی یەکەم ،چاپخانەی پەرتووك،چاپی سنە،ساڵی1386 ،ل/12

2 هەمان سەرچاوە، ل/ 9

لەوە ڕوونتر لەوە نوکتەیەدا:

(ڕەفیق ئەمین وتی: لەو وڵاتی ئالانە پیرەژنێك ئەبێ ئیشی هەر چیلکە کێشان ئەبێ و لە گەڵ کچانا ئەچوو. هەموو جار ڕووی ئەکردە کچەکان ئەیوت: هاوڕێکانم با بچین بۆ چیلەکەمان. خۆی ئەبردە ریزی ئەوان. کابرایەکی پیر کە کۆنە هاوڕێی پیرەژنەکە ئەبێ و ئەم قسەیەی گوێ لێ ئەبێ، ڕوو ئەکاتە پیرێژنە و ئەڵێ: "پرتی قوونت نەماوە و بە قوزی کچان دەمیزی")[1]

شوێن لەو نوکتەیەدا(وڵاتی ئالانە) دیارە ئەو نووسینە کۆنە و نوکتەش لانی کەم تەمەنی پەنجا ساڵ پترە، چونکە ئێستا هەموومان دەزانین (وڵاتی ئالانە)

ناوچەی ئالانی سەردەشتە و کەس ئێستا ناڵێ(وڵاتی ئالان).

دیارە بێجگە لە خاڵی(شوێن) کە لەو نوکتەیەدا بە ڕوونی ئاماژەی پێکراوە، زۆر شتی دیکەش لەو نوکتەیەدا حەشار دراوە کە دەکرێ باسیان بکەین و شایانی بیر لێکردنەوەن.بۆ نموونە دەکرێ باس لە دیواری کۆمەڵگەی کوردەواری بکەین کە لە نێوان نەوەکاندا دایناوە و پیرێژنێك مافی نییە لە گەڵ کەم تەمەنتر لە خۆی برادەرایەتی بکات و بگەڕێ، دەنا تەعلیقی پێدا دەدەن و گاڵتەی پێدەکەن.

هەروەها ئەگەر لە باری دەروونناسیەوە بڕوانینە ئەو نوکتەیە، باس لە تاکێکی کۆمەڵگەی کوردی دەکات کە تووشی گرێیەکی دەروونی بووە و ئامادە نییە قبوڵی پیر بوونی خۆی بکات و ئاواتی ئەوەیە وەکوو گەنجەکان چاوی لێبکرێ و ئاواش چاو لە خۆی دەکات.

---

[1] سەجادی،عەلائەدین، رشتەی مرواری، بەرگی هەشتەم ،چاپخانەی پەرتووك،چاپی سنە،ساڵی1386 ،ل /1038

(جارێك مەولەوی لە شاری سنە لە كۆڕێكا دائەنیشێ، لێی ئەپرسن: تۆ هەر ئەڵێی هۆزەكەم خۆشیان ئەوێم، بەگەورەم دائەنێن، بە چیا پێشانی ئەدەی كە راست ئەكەی؟ ئەویش ئەڵێ: خۆ ئەگەر هیچ نەگێرمەوە ئەوە بۆ من بەسە كە هەورامیەك بارێكی ئێجگار گران لە كەرەكەی ئەنێ و ئەیەوێ بە سەر كێوی ئارێز دا سەری خا و كەرە مان ئەكا و ناڕوا. پێی ئەڵێ:"هەچە دەی هەچە !بەخوا ئەگەر مەولەویش بیت هەر سەرت ئەخەم"[1]

لەو نوكتەیەشدا بێجگە لە ئەوەی كە پێكەنین دەخاتە سەر لێومان باسی ئەو زاتەش دەكات،بەڵام ئەوەی كە شایانی باسە دیاری كردنی شوێنە واتە(سنە).

یان لەو نوكتەیەدا كە بە روونی ناوی شاری سولەیمانی دێنێ و دەڵێ: (كابرایەكی كورد لە سولەیمانی گەماڵێك پەت ئەكاو ئەیبا بۆ خێڵەكەی خۆیان. لە ناو شارا كابرایەكی شاگرد، قەسابی تووش ئەبێ، پێی ئەڵێ ها كاكە ئەوە باوكت بۆ كوێ ئەبەی واپەتت كردوە؟ ئەویش بە بێ وەستان ئەڵێ:"دایكتی گاوە ئەیبەم غوسلی دەرئەكەم")[2]

دیارە لە كۆنداو تاڕادەیەك تا ئێستاش گەماڵ و سەگی مێگەل وەك بەشێك لە ئیشی شوانكاری خاوەن بایەخە و گاڵتە پێ كردنی شاگرد قەساب وەڵامی شیاوی پێدراوەتەوە.

---

1 سەجادی،عەلائەدین، رشتەی مرواری، بەرگی یەكەم ،چاپخانەی پەرتووك،چاپی سنە،ساڵی1386، ل/ 24

2 هەمان سەرچاوە،ل /15

2- کات:

(شێخ عەزیز بۆی گێرامەوە وتی: ساڵێك مافەتەیێك لە عێراق کەوتبۆوەوە، باو باوی (بژی بژی) و چەپڵەبوو خەڵك ئەیاندا لە چەپڵەو ئەیانوت"بژی گەل، ڕۆڵەی گەل عەبدەالکەریم قاسم"بەو هۆیەوە کار و باری عێراق بە تەواوی تێك چوبوو، دوو پیاوی پەرپووتی هەژار بوون لە هەولێر یەکێکیان ناوی(پیر داوود) ئەوەی کەیان (مارفە شەل)یان پێ ئەوت. ئەمانە لە وڵاتی هەولێر بوون بە پێشرەوی ئالەمەکە. ڕۆژ ببوو بە ڕۆژی ئەوان. دەستەیەکی تر کە ئەو ڕۆژە جەوری لێ کردبوون، ئەمەیان بۆ پیر داوود و مارفە شەل هەڵبەستبوو ئەیان وت:بژی گەل، ڕۆڵەی گەل، پیر داوود و مارفە شەل"[1]

لەو نوکتەیەدا سێ خاڵی بەرچاو دەبیندرێ. یەکەم وڵاتەکە عێراقە دووەم شارەکە هەولێرە، سێیەم سەردەم سەردەمی عەبدوالکەریم قاسمە کە نە تەنیا کورد بەڵکو هەموو گەلانی عێراق دڵیان پێی خۆش بووە و بە دڵ و بە گیان خۆشیان دەویست. بەڵام بێجگە لەو سێ خاڵەش باس لە دوو چینی جیاواز دەکات کە لەو سەردەمەدا بوونیان بووە یەکەم چینی هەژاران کە پێیان وابووە دۆخەکە گۆراوە و لەوانەیە گۆڕانێکی بنەڕەتی بێتە ئاراوە و ژیانی وانیش گورانێ بە سەر دابێت.(مارفە شەل و پیر داوود)نوێنەرایەتی ئەو چینە دەکەن و لە پێشەوەی خوپێشان دانەکانن. دووەم چین ئەوانەن کە وەزعەکەیان بە دڵ نییە گاڵتەیان پێ دەکەن.

1 سەجادی،عەلائەدین، رشتەی مرواری، بەرگی شەشەم ،چاپخانەی پەرتووک،چاپی سنە،ساڵی1386 ،ل/ 78

(له شەری 1914–1918 خەڵكێكی زۆریان نارد بۆ شەڕ، لەمانە گەلێكیان كورد بوون. له (شوعەیبه)* شكابوون، گەڕابوونەوە بەغدا. یەكێ له كوردەكان ماینەكەی كوژرا بوو. به پێ ئەڕۆی بەڕێدا، له بەر خۆیەوە هەر ئەیوت:"دەخوا بتگرێ سوڵتان رەشاد! تۆ كه بەغدات هەیه ئیتر بەسرەت بۆ چییه واشەڕی له سەر ئەكەی و ئەو عالەمه به كوشت ئەدەی؟)[1]

ئەو نوكتەیه خاوەن گرینگیەكی تایبەته، چونكه باس له شەڕی یەكەمی جیهانی دەكات. لەو شەڕەدا ئیمپراتۆریەتی عوسمانی رووخێنراو چەند وڵاتێكی وەكو توركیه و عێراق و ...لەو ئیمپراتۆریەته دروست بوون. بەداخەوە لەو شەرەدا سەرەڕای هەوڵەكانی ژنراڵ شریف پاشا له پاریس و شێخ مەحموودی حەفید له كوردستان، كورد نەیتوانی دەسكەوتێكی هەبێ و وەك بەشێكی لكێنراو به وڵاتێكی عەرەبیەوە(عێراق) له پاش شەڕی یەكەمی جیهانی مایەوە.

ڕەنگه هۆكاری سەرنەكەوتنی هەوڵەكانی كورد له شەڕی یەكەمی جیهانیدا زۆر بن بەڵام هەروەك لەو نوكتەیەدا دەیبینین ناهۆشیاری تاكی كورد و ئاگادار نەبوون تەنانەت تا ئەو ئاستەی كه بزانێ شەڕەكه له سەر چیه، یەكێك له هۆكاره سەرەكیەكانی ئەو شكستەی نەتەوەكەمان بووه.

---

1 ه سەجادی،عەلائەدین، رشتەی مرواری، بەرگی دوەم ،چاپخانەی پەرتووك،چاپی سنه،ساڵی1386 ، ل/ 187

*سەربازگەیەكی سەربازیه له نزیك شاری بەسره

زۆر جار بە ناوی دینەوە لە لایەن ئیمپراتۆریی(عەباسی–سەفەوی–عوسمان و..) کورد کەوتۆتە داوی شەڕی بێگانە و تەنانەت براکوژیەوە، بۆ نموونە لە شەڕی میر محەمەدی ڕەواندزدا دەوری(مەلاخەتێ) لەو شکستەدا زۆر بەر چاوە بەڵام لەونوکتەیەدا کە دەڵێ:

(لە شەڕی 1336 هیجری کە شەڕی ڕووس و تورک کرا چەند کەسێ لە عولەما بۆ ئەوەی خەڵك بنێرن بۆ شەڕ، چووبوون بۆ ناو عەشیرەتی(مەنگوڕ و مامەش) لە دیوەخانی حەماغای مامەش، ڕەئیسی عەشیرەتەکان وەکو هەمزاغای مەنگوڕ و حەمەمین ئاغای بلّباس و هی تریش کۆ ئەبنەوە.یەکێ لە مەلاکان وەعزیان بۆ ئەخوێنێ .ئەڵێ:ئەمە غەزایە و پێویستە لە سەر موسڵمان بیکا. هەر کەس بچێ ئەگەر بکوژرێ شەهیدە، پایەی شەهادەت زۆر گەورەیە، خۆ ئەگەر نەشکوژرێ ئەگەر بکوژرێ پایەی غازیش دیسان زۆر گەورەیە. کە مەلا لێ ئەبێتەوە کوێخایەکی بلّباس هەڵئەستێ و ئەڵێ "مامۆستا، ئەگەر خوا ئارەزوو بکا هەرچی ڕووس هەیە بە سەعاتێك ناتوانێ بیانکوژێ؟"مەلا ئەڵێ:بەڵێ ئەتوانێ. کوێخا ئەڵێ: ئینجا خوا کە خۆی پێی ئەکرێ بۆچی خۆی هەموویان ناکوژێ و بۆچ فتنەکە بە ئێمە ئەگێرێ؟")[1]

خۆ ڕەنگبێ مامۆستا سەجادی بەو تێڕوانینەی ئێمەوە ئەو نوکتەیەی تۆمار نەکردبێ، بەڵام ئەو نوکتەیە باس لە سەرەتایەك دەکات بۆ وەخۆهاتنەوەی کورد لە بەرامبەر چەواشەکارییەکاندا و ناوی هەمزاغای مەنگوڕ دێنێ کە یەکێکە لە پاڵەوانەکانی شۆڕشی شێخ عوبەیدوڵلای نەهریە.

---

1 سەجادی،عەلائەدین، رشتەی مرواری، بەرگی یەکەم ،چاپخانەی پەرتووك،چاپی سنە،ساڵی1386 ،ل /2

3- هزری کۆمەڵایەتی:

رشتەی مرواری بە سەدان نوکتە و قسەی خۆشی تێدایە کە باس لە هزری کۆمەڵایەتی و گرفت و باس و خواسەکانی کۆمەڵایەتی دەکەن. بۆ نموونە سەیری ئەم نوکتەیە کە باس لە ناوبژیوانی خراپ دەکات.

(کابرایەك چووە لای مەلایەك پێی وت: قوربان ژنەکەم لە گەڵم خراپە، پیاوی چاکبە بەڵکو تۆزێ ئامۆژگاری بکەی و کردەوەی لە گەڵم چاك ببێ. مەلا هەستا چووە ماڵیان و ژنەی بانگ کرد و پێ وت:"خوشکم! شەرع ئەفەرموێ ژن ئەبێ لە ژێر فەرمانی مێردی خۆیا بێ، تۆ نابێ چاوت لەوە بێ کە مێردت چاوی کزە و کەچەڵە، دەستی کورتە و بەڵەکە، قاچی ئەلەرزێ و بۆنی دەمی دێ، زمانی ناخۆشە و پاشی بە جۆشە، دەستنوێژ ڕاناگرێ و دایمە سەرخۆشە، لە قسە کردنا کەف ئەچەرنێ، لەوەختی نووستنتا دەم ئەتەقێنێ"کابرا کە ئەمانەی بیست وتی"هەڵستە، هەڵستە بڕۆ خوا بتگرێ بۆ خۆت و ئامۆژگاریت! ئەو شتانەی کە تۆ بەم ژنەی منت وت ئەو گەلێکیانی نەئەزانی")[1]

1 هەمان سەرچاوە،ل /8

ئاغایەك خزمەتكارێكی تەمەڵی هەبوو. ڕۆژێك ناردی بۆ بازار رۆن و برنج بكرێ.زۆری پێچوو هەر نەهاتەوە، دوایی كە هاتیشەوە هەر برنجەكەی كڕیبوو، رۆنی نەهێنابوو. كابرا زۆر تووڕە بوو.
گەلێ جنێوی دایە و پێی وت: سەگی سەگباب! مادام تۆ ئەمە كتننتە جارێكیكە ناردم بۆ هەر شت ئەبێ دوو شت بێنی.
ڕۆژێك كابرای ئاغا نەخۆش ئەكەوێ و بە خزمەتكارەكەی ئەڵێ:"ئا بچۆ پزیشكێكم بۆ بێنە"ئەویش ئەچێ و لە پاش تۆزێك دێتەوە.پزیشكێك و پیاوێكی تری لە گەڵ خۆی دێنێ. ئاغا لێئەپرسێ ئەم كابرایەی تر چیە؟
ئەویش ئەڵێ:"ئەی ئەو رۆژە تۆ دەستت نەكرد بە جنێودانم و پێت نەوتم كە ناردتم بۆ هەر شتێك ئەبێ دوو شت بێنی؟ ئێستە پێت وتم بچم پزیشك بێنم و ئەوا ئەوەیان پزیشكە، ئەگەر چاكی كردیەوە باشە، ئەگەر خۆ چاكیشی نەكردیەوە ئەویتریان گۆر هەڵكەنە و گۆرەكەت بۆ هەلئەكەنێ)[1]

1 سەجادی،عەلائەدین، رشتەی مرواری، بەرگی سێیەم ،چاپخانەی پەرتووك،چاپی سنە،ساڵی1386 ،ل /449

لەو نوکتەیەدا چەند خاڵ خۆی حەشارداوە:

1- بێگاری بە خەڵك کردن لە لایەن ئاغا و کرشکێنی نۆکەر و خەڵك

2-دم شڕی و زمان پیسی ئاغا و خراپی هەڵسوکەوت لە گەڵ دەوروبەر و نۆکەر و خەڵك

3-گاڵتە پێکردنی نۆکەر بە ئاغاکەی

4-ئاواتی مەرگ خواستن بۆ ئاغا و بە گۆڕ ئەسپاردنی لە لایەن نۆکەر و خەڵك و تەنانەت گێرەوەی نوکتەکە.

نووسەر دەیەوێ لە رێگەی نوکتە، قسە بکات و باسی گرفتەکانی سەردەم بکات. بۆ نموونە:کابرایەکی موکریانی ئەچوو بۆ (بیجار) کە هەموو شیعەن. لە نزیك شارەکە تووشی کەروێشکێك ببوو گرتبووی بردبوویە ناو شارەکەوە و لەوێ بردبوویە بازارەکە بیفرۆشێ.ئەوانیش بێزیان لە کەروێشك دێتەوە. بە هەر جۆر بوو کابرایەکی سوننی مەزهەبی لێ پەیدا ببوو بۆ کڕینی. هەر شتێك لەو شارە بفرۆشرایە ئەبوایە ڕەسمی حوکومەتی لێ بدرایە.قۆچانچی ویستی لە قۆچانەکەدا ناوی کابرا بنووسێ لە دەلاڵەکەی پرسی ناوی چییە؟ وتی:ئەبووبەکر.ناوی باوکت چییە؟

وتی:عومەر. ناوی باپیرت چییە؟وتی:عوسمان .کابرای قۆچانیش هەروا سەیریانی دەکرد. لە ئەنجاما بە دەلاڵەکەی وت:ئەم درێژدادڕیەی ناوێ، چی بنووسم؟دەلاڵەکە وتی"هیچ ئەمە گویەك بوو خواردی بنووسە خاوەنی کەری دێزە)[1]

لەو نوکتەیەدا ئەو خاڵانە بەر چاون:

1-کوردستان خاوەن یەك ئاین و تەنانەت یەك ئایینزا نییە و کوردەکان ناتوانن بە سانایی بێ وەلانانی ئاین، یان ئاسانکاری یەك بگرن.

2-جیاوازی بیر کردنەوە تەنانەت خواردن(وەك کەروێشك) لە نێو دو ئایینزا لە ناو یەك ئاییندا(ئیسلام)

3-دابونەریتی حکومەت کە بە پێی گێڕانەوەکە سەردەمی(شاهنشاهی)یە لە ئێراندا بۆ کرین و فرۆشتن

4-دەمارگرژی هەردوو لایەنی ئایینزا بۆ نموونە لە سونەکە ناوی (ئەبووبەکر،عومەر،عوسمان) و شیعەکەش دەڵێ:(هیچ ئەمە گویەك بوو خواردی بنووسە خاوەنی کەری دێزە).

---

1 سەجادی،عەلائەدین، رشتەی مرواری، بەرگی چوارەم ،چاپخانەی پەرتووك،چاپی سنە،ساڵی1386 ، ل/ 5251

(کابرایەکی سنەیی ئەچێ بۆ مەریوان، لە مەریوان زۆر هەر نانی هەرزنە. کابرا لە هەرزن بەو لاوە نانی تری دەست ناکەوێ بیخوا. خواردنی هەرزنیش لە سەر پێشاو دەرچوونی هەر بۆ نییە.کابراش کە فێر نەبووە,کە ئەچێتە سەر پێشاو هەر ئەنەقێنێ و هەرچەندە تین ئەداتە بەرخۆی هیچ کەڵکێکی نادا و زۆریش بۆ تۆزێ گوو کردن نارەحەت ئەبێ. لای ئەوانیش بە هەرزن ئەڵێن"گاڵ". جا هەر لە سەر پێشاوەکە ئەنەقێنێ و ئەڵێ:

گاڵە گیان! بە قوربانت بم من مەریوانی نیم. خەڵکی شارم بە میوانی ڕێگام کفتگەسە ئێرە. هەرچکێ سەربێرانە دەرەوە. ئیتر ناوخۆم. گاڵە گیان گووی باوکم ئەخۆم و تۆ ناخۆم. حەفجار ببم بە دەورتا هەرچکێ بێرە دەرەوە)[1]

زۆر کتێب هەیەکە وەکو داوودەرمان دەکرێ کەلکی لێ وەرگیرێ، بۆ نموونە ئەو کتێبانەی کە بەر لە نووستن دەیخوێنیتەوە و بۆ ئەوەیکە بڕێك ئارام ببینەوە و بتوانین لەوهەموو گرفت و تەنگ و چەلەمەیەی ژیان دورکەوینەوە.

لە پاڵ ئەوجۆرە کتێبانەدا گەلێك کتێبی تریش هەن کە ئازارەکەمان پێ نیشان دەدات و دەڵێ، با بە دوای دەرمانی ئەو ئیش و ئازارە بکەوین.

ڕشتەی مرواری بە گاڵتە پێکردن بەو ئازارانە، برینەکان دەکولێنێتەوە تاکوو وەبیرمان بێتەوە کە چارسەری بکەین.

بڕوانە چۆن گاڵتە بە عەقڵیەتی عەشیرەیەکی دەمارگرژ دەکات کە تەنانەت بێ لێپرسینەوە لە ڕاستی ڕوودوای کە کە کەوتوونەتە تەقە و کوشتار و ئازاردانی یەکتر.

(لە ناو مەنگورایەتیە ژنێك هەبوو شەمێ ناو بوو.ئای ڕاست ئای درۆ شەمێ ناوی بە خراپ دەرچوبوو.ڕۆژێك خزمەکانی شەمێ و بوختانکەرەکان بە تفەنگ ئەنیشتنە ناو یەك و دەس ئەکەن بە کوشتاری یەك. شەمێ کە وائەزانێ هەڵدێت و ڕوبارێك ئەبێ و لە ڕوبارەکە ئەپەڕێتەوە.لەو کاتەدا زەڵامێکیش لەو بەر ئاوەکەوە دێت و گوێی لە تەق و هۆڕی ئەو بەر ئاوایی ئەبێ.لە شەمێ ئەپرسێ :دایکم ئەو تەقە و کوشتار و هەرایە لەسەر چیە و بۆچیە؟ شەمێش ئەڵێ: بەخوا برام ئەو هەمووە لە سەر شەمێیە و شەمێش ئاگای لە هیچ نییە.)[2]

---

1 سەجادی،عەلائەدین، ڕشتەی مرواری، بەرگی شەشەم ،چاپخانەی پەرتووك،چاپی سنە،ساڵی1386 ،ل /780

2 سەجادی،عەلائەدین، ڕشتەی مرواری، بەرگی پێنجەم ،چاپخانەی پەرتووك،چاپی سنە،ساڵی1386 ،ل /614

مرۆڤ ئەو بوونەوەرەیە کە پێدەکەنێ، پێکەنین نە خەڵاتی خوایە و نە توک ونزای شەیتان و دێو و درنجە، بەڵکو بەشێکە لە پێکهاتەی مرۆڤ و لە ناو ئاژەڵەکاندا تەنیا مەیمونە کە توانای پێکەنینی هەیە. بەڵام پێکەنینی ئێمە وەکوو مرۆڤ پێکەنینێکی ئاسایی نییە، بەڵکو بەردەوام دەیان مانای جدی و شاراوە لە پشت پێکەنینەکانی ئێمە خۆی حەشار داوە کە دەکرێ بە زۆر مانا گەلی وەك(بە مەبەستی پتەو کردنی پەیوەندی و دۆستایەتیەکان)(بە مەبەستی شاد بوون و کات بە سەر بردن)(بە مەبەستی گاڵتە پێ کردن و ئازار دانی رۆحی بەرامبەر)(بە مەبەستی سەرسوڕمان)(بە مەبەستی خەم خواردن و گریان). بۆ نموونە کاتێك ئێمە ئەو نوکتەیە کە باس لە خۆ دوڕاندنی مەلایەك دەکات لە بەرامبەر زمانی بێگانەدا کە تەنانەت ناتوانێ هاوزمانەکەی خۆی لە مەبەستەکەی تێ بگەیێنێ پێدەکەنین، بەڵام لە راستی دا گریانمان دێ و هەرکات بیر لە درێژەی ئەو رەوتە دەکەینەوە کە ئێستاش لە ناو کوردی چوار پارچەدا بەردەوامە زیاتر خەمبار دەبین.

(مەلایەك هەبوو چووە لای حاجی عەبدوللای کۆیە و وتی:"قوربان! بقرەیەك چووە ناو مەزرەعەیەك و تەخریبی هەموو مەزرەعەکەی کرد.مالکی مەزرەعەکە مەدی یەدی کرد بۆ ئەخزی حەجەرێك و حەجەرەکەی می کرد بۆ عونقی بقرە و بەقەرەکە مقتول بوو.ازمن مالکی مەزرەعەکە بەدیەی بەقەرەکە ئەم لا؟حاجی مەلاش ئەڵێ:"بە سەری خۆت ئەگەر هەڵئەستی بچی ئەم دروێنەیە لە شوێنیکە بکە لا".)[1]

لەو نوکتەیەدا،کاریگەری زمانی عەرەبی بە سەر بەناو ڕووناکبیرانی کوردەوە بە ئاشکرا دیارە. بەڵام لە بەرامبەر مامۆستایەکی ئایینی وەك ئەو مامۆستایەی نوکتەکەی پێشوو بە دەیان مامۆستای ئایینی زانا و کەڵە پیاو هەبوون کە نە تەنیا خزمەتی زمان و ئەدەب و سیاسەتی بێگانەیان نەکردووە بەڵکو بە کردەوە لە کاتی هەستیاردا خاوەن هەڵوێستی جوامێرانە بوون.

---

1 سەجادی،عەلائەدین، رشتەی مرواری، بەرگی دووەم ،چاپخانەی پەرتووك،چاپی سنە،ساڵی1386،ل 307/

جارێك مفتی زەهاوی لە لای والی دائەنیشێ و لە تەنیشتیەوە ئەبێ و سەرینێك لە بەینانا ئەبێ.لەو وەختەدا یەکێك لە کوردە فەیلیەکان ئەبەنە لای والی و والی زۆر تۆرە ئەبێ و ئەلێ :"بریا ئەمزانین بەینی کورد و کەر چەندە ؟"خێرا مفتی زەهاوی هەڵ ئەداتێ و ئەڵێ:"تەنیا سەرینێك"والی لا ئەکاتەوە زۆر شەرمەزار ئەبێ و داوای لێبوردنی لێ ئەکا"[1]

ئەو نوکتەیە گێڕانەوەی چەند خاڵی سەرەکیە :

1–زوڵم و زۆر لە کودان بە تایبەتی کوردە فەیلیەکان کە لە لایەن حکومەتەوە بە هاووڵاتی عێراقی دانەندران و جنسیەیان پێ نەدەدرا.

2–زمانی رەق و بیچ ئەدەبی داگیرکەر سەبارەت بە کوردان

3– حازر جوابی مفتی زەهاوی

یان سەرنج بدەینە ئەو نوکتەیە کە دەڵێ:

(ئینگلیز تازە هاتبوونە عێراقەوە، زابنێکی گەورەی ئینگلیز لە "فەقێ جنە"لە دیوە خانی حەسەن بەگ دائەنیشێ و دەست ئەکا بە قسە کردن و بەشان و باڵی چاکی خۆیانا دێت.مەحمووی نادریش لە دیوەخانەکە ئەبێ ئینگلیزەکە هەموو جار ڕوو ئەکاتە مەحمووی نادر و ئەڵێ ئەوەتان بۆ ئەکەین و ئەوەتان بۆ ئەکەین. کە ئەو لە قسەکانی ئەبێتەوە، مەحمووی نادریش لە سەر خۆ پێی ئەڵێ:"ئینگلیز بەگ، ئێمە دابەستە خزمەت ئەکەین و پاشان سەری ئەبرین"ئەڵێ کابرای ئینگلیز ئیتر نقەی نەکرد")[2]

لەوانەیە ئەگەر بمانەوێ باس لە ئیستعمار بکەین بە سەدان لاپەرە نەتوانین ئەو قسە بەڕواڵەت سادە و پر مانایەی(مەحمووی نادر) بکەین کە دلێ"مەری دابەستە "واتە موستەعمەرەکان لە ئەنجامدا سەردەبردرێن. ئەگەر ئێمە پاش هەفتا ساڵ لە دەرئەنجامی ئەو نوکتەیە و هاتنی ئینگلیز بۆ عێراق بکۆڵینەوە،

عێراقێکی لێقەوماومان دێتە بەرچاو کە قەت لەگەڵ بەڵێنەکانی کابرای ئینگلیز یان مەحمووی نادر گووتەنی"ئینگلیز بەگ"یەکتر ناخوێننەوە.رشتەی مرواری بە ناهەق ئەو ناوەی لێنەنراوەو هێشتا بە سەدان نوکتەی تێدایە کە دەکرێ لێی ورد ببینەوە و هەرجارێ مرواریەکی لێ هەڵێنجین و ڕاڤەی بکەین.

---

1 سەجادی،عەلائەدین، رشتەی مرواری، بەرگی یەکەم ،چاپخانەی پەرتووک،چاپی سنە،ساڵی1386،ل /160

2 سەجادی،عەلائەدین، رشتەی مرواری، بەرگی سێیەم ،چاپخانەی پەرتووک،چاپی سنە،ساڵی1386،ل/421

بەشی پێنجەم

چوارچێوەی میتۆدی توێژینەوەکە

یەکەم : کۆمەڵگەی نموونەیی توێژینەوەکە

بۆ ئەم توێژینەوەیە بە مەبەستی دەوڵەمەندکردنی باسەکەی خۆم لە شاری هەولێر،25 ئەدیب و ڕووناکبیرم وەك کۆمەڵگەی نموونەیی توێژینەوەکەم هەڵبژارد. شایانی باسە ئەم توێژینەوەیە لە ڕێکەوتی 2009/2/15 دەستی پیّ کرد و لە ڕێکەوتی 2009/5/3 کۆتایی پێهات.

دووەم: میتۆدی توێژینەوەکە

لەو توێژینەوەیەدا لە میتۆدی (شیکاری–مێژوویی) کەڵك وەرگیراوە. رشتەی مرواری بەشێکە لە بەرهەمی نەوەی ڕابردو و وەك کتێبێکی مێژوویی کۆمەڵایەتی خاوەنی کۆمەڵێك زانیاری گرینگە و لە و توێژینەوەیەدا هەولّم داوە ئەو زانیاریانە بە پێی توانا شی بکەومەوە.

سێیەم: بوارەکانی توێژینەوەکە

بواری مرۆیی=25 لەو توێژینەوەیەدا ئەدیب و رووناکبیری کورد وەرگیراوە

بواری شوێن=ئەو توێژیتەوەیە لە هەولێر ئەنجام دراوە

بواری کات=ئەو توێژینەوەیە لە رێکەوتی 2009/2/15 دەستی پیّ کردووە و لە رێکەوتی 2009/5/3 کۆتایی پیّ هاتووە

چوارەم: ئامرازەکانی کۆ کردنەوەی زانیاری

1–فۆرمی ڕاپرسی

2–ئامرازە ئاماریەکان(رێژەی سەدی)

$$\text{رێژەی سەدی} = \frac{\text{بەش}}{\text{کۆ}} \times 100$$

خشتەی ژمارە(1)

ڕەگەزی بەشدارانی کۆمەڵگەی نموونەیی توێژینەوەکە نیشان دەدات.

وەڵام	ژمارە	ڕێژەی سەدی ٪
نێر	24	96
مێ	1	4
کۆی گشتی	25	100

بە پێی خشتەی ژمارە(1) لە(٪96) بەشدار بووانی کۆمەڵگەی نموونەیی توێژینەوەکە ڕەگەزی نێرن و (٪4) کۆمەڵگەی نموونەیی توێژینەوەکە ڕەگەزی مێن. هەروەها ئەو خشتەیە دەکرێ ئاماژەیەك بێ بۆ کەمی نووسەر و ڕووناکبیری ئافرەتی کورد لە کۆمەڵگەی کوردیدا.

خشتەی ژمارە(2)

ساڵی دەسپێکی نووسینی بەشدارانی کۆمەڵگەی نموونەیی توێژینەوەکە نیشان دەدات.

وەڵام	ژمارە	رێژەی سەدی ٪
1969–1960	2	8
1979–1970	10	40
1989–1980	1	4
1999–1990	8	32
2009–2000	4	16
کۆی گشتی	25	100

بە پێی خشتەی ژمارە(2) بۆمان دەردەکەوێ کە لە (40٪) نووسەرانی کوردی بەشدار بوو لە نێوان ساڵانی(1970–1979) دا دەستیان بە نووسین کردووە.هەورەها (8٪)بەشداران لە نێوان ساڵانی(1960–1969) دەستیان بە نووسین کردووە و هەروەها(4٪) لە ساڵانی(1980–1989) دەستیان بە نووسین کردووە و هەروەها (32٪) لە ساڵانی(1990–1999) دەستیان بە نووسین کردووە هەروەها(16٪) لە ساڵانی(2000–2009) دەستیان بە نووسین کردووە.

خشتەی ژمارە(3)

ئاستی خوێندەواری بەشدارانی کۆمەڵگەی نموونەیی توێژینەوەکە نیشان دەدات.

وەڵام	ژمارە	رێژەی سەدی ٪
دواناوەندی	6	24
بەکالۆریۆس	12	48
خوێندنی باڵا	7	28
کۆی گشتی	25	100

بە پێی خشتەی ژمارە (3) بۆمان دەردەکەوێ کە(24٪) بەشدارانی ئەم توێژینەوەیە خاوەن بەڵگەنامەی دواناوەندین، (48٪) خاوەن بەڵگەنامەی بەکالۆریۆسن و (28٪) خاوەن بەڵگەنامەی خوێندنی باڵان.

خشتەی ژمار(4)

تەمەنی بەشداربوانی کۆمەڵگەی نموونەیی توێژینەوەکە نیشان دەدات.

وەڵام	ژمارە	ڕێژەی سەدی ٪
34–25	6	24
44–35	6	24
54–45	4	16
64–55	9	36
کۆی گشتی	25	100

بە پێی خشتەی ژمارە(4) بۆمان دەردەکەوێ کە لە (36٪) تەمەنی بەشداربووانی کۆمەڵگەی نموونەیی توێژینەوەکە لە نێوان ساڵانی(55–64) دایە.هەروەها (24٪) لە نێوان تەمەنی(25–34) ساڵ دان.هەروەها (24٪) لە نێوان تەمەنی(35–44) ساڵ دان. هەروەها (16٪) لە نێوان تەمەنی(45–54) ساڵ دان.

خشتەی ژمارە(5)

بواری نووسینی بەشداربووانی کۆمەڵگەی نموونەیی توێژینەوەکە نیشان دەدات.

وەڵام	ژمارە	ڕێژەی سەدی ٪
ئەدەب	17	68
کۆمەڵناسی	5	20
سیاسەت	1	4
فەلسەفە	1	4
ئایین	1	4
کۆی گشتی	25	100

بە پێی خشتەی ژمارە(5) زۆرترین بواری نووسینی بەشداربووانی کۆمەڵگەی نموونەیی توێژینەوەکەلە(68٪)ئەدەبیاتە.هەروەها(20٪)کۆمەڵناسیە،(4٪)سیاسەتە،(4٪)فەلسەفەیە، (4٪)ئایینە.

خشتەی ژمارە(6)

ڕێژەی خوێنەرانی ڕشتەی مرواری کۆمەڵگەی نموونەیی توێژینەوەکە نیشان دەدات.

وەڵام	ژمارە	ڕێژەی سەدی ٪
بەڵێ	25	100
نەخێر	0	0
کۆی گشتی	25	100

بە پێی خشتەی ژمارە(6) ڕێژەی (100٪) بەشداربووانی کۆمەڵگەی نموونەیی توێژینەوەکە کتێبی ڕشتەی مرواریان خوێندووەتەوە.

خشتەی ژمارە(7)

ڕێژەی خوێندنەوەی بەرگەکانی ڕشتەی مرواری لە کۆمەڵگەی نموونەیی توێژینەوەکە نیشان دەدات.

ڕێژەی سەدی ٪	ژمارە	وەڵام
16	4	یەك بەرگ
36	9	هەندێکیان
48	12	هەموویان
100	25	کۆی گشتی

بە پێی خشتە ی ژمارە(7) (48٪) بەشداربووانی کۆمەڵگەی نموونەیی توێژینەوەکە هەموو بەرگەکانی ڕشتەی مرواریان خوێندۆتەوە.(36٪) هەندێکیان خوێندۆتەوە، هەروەها(16٪) تەنیا یەك بەرگیان خوێندۆتەوە.

خشتەی ژمارە(8)

کتێبەکە لە باری ئەدەبیەوە لە روانگەی بەشداربووانی کۆمەڵگەی نموونەیی توێژینەوەکە هەڵدەسەنگێنیٚ.

ڕێژەی سەدی ٪	ژمارە	وەڵام
24	6	زمانێکی پاراو و کوردییەکی باشە
52	13	ناوەڕۆکی کۆمەڵایەتی و ژیانی ڕۆژانەی کورد پێشان دەدات
24	6	تا رادەیەك باشە
0	0	نازانم
100	25	کۆی گشتی

بە پێی خشتەی ژمارە(8) ،(52٪) بەشداربووانی کۆمەڵگەی نموونەیی توێژینەوەکە لە سەر ئەو بڕوایەن کە رشتەی مرواری ناوەڕۆکی کۆمەڵایەتی و ژیانی رۆژانەی کورد نیشان دەدات.(24٪) پێیان وایە زمانێکی پاراو و کوردییەکی باشە، (24٪) پێیان وایە لە باری دارشتن و ناوەڕۆکەوە تا ڕادەیەك باشە.

خشتەی ژمارە(9)

جێگەی رشتەی مرواری لە لای خوێنەری کورد لە روانگەی بەشدارانی کۆمەڵگەی نموونەیی توێژینەوەکە نیشان دەدات.

وەڵام	ژمارە	رێژەی سەدی ٪
بەڵێ	18	72
نەخێر	0	0
مامناوەندی	7	28
کۆی گشتی	25	100

بە پێی خشتەی ژمارە(9)، (72٪) بەشداربووانی کۆمەڵگەی نموونەیی توێژینەوەکە پێیان وایە کە رشتەی مرواری لە لای خوێنەری کورد جێگای خۆی کردۆتەوە.(28٪)پێیان مامناوەندییە.

خشتەی ژمارە (10)

لایەنەکانی رشتەی مرواری لە روانگەی بەشدارانی کۆمەڵگەی نموونەیی توێژینەوەکە نیشان دەدات.

وەڵام	ژمارە	رێژەی سەدی ٪
زۆربەی نوکتەکان مانای شاراوەیان لە پشتە	8	32
بەشێکە لە مێژووی گەلەکەمان	7	28
تەنیا نوکتەیە و بەس	0	0
هەرسێکیانە	10	40
کۆی گشتی	25	100

بە پێی خشتەی ژمارە(10)،(40٪) بەشداربووانی کۆمەڵگەی نموونەیی توێژینەوەکە پێیان وایە هەر سێ فاکتەری (مانای شاراوەی پشت نوکتە) و (بەشێك لە مێژوو بوونی نوکتە) و (تەنیا نوکتە بۆ پێکەنین) لە رشتەی مرواریدا بوونیان هەیە و (32٪) پێیان وایە زۆربەی نوکتەکان مانای شاراوەیان لە پشتە، هەروەها(28٪)پیان وایە بەشێکە لە مێژوی گەلەکەمان.

خشتەی ژماری(11)

ڕادەی پێویستی بوونی کۆمەڵناسی ئەدەب لە ڕوانگەی بەشدارانی کۆمەڵگەی نموونەیی توێژینەوەکە نیشان دەدات.

وەڵام	ژمارە	ڕێژەی سەدی ٪
جێگەی خۆیەتی	10	40
پێویست نییە	0	0
هەبێ باشە	14	56
نازانم	1	4
کۆی گشتی	25	100

بە پێی خشتەی ژمارە(11)، (56٪) بەشداربووانی کۆمەڵگەی نموونەیی توێژینەوەکە پێیان وایە کە ڕەخنەی ئەدەبی لە ڕوانگەی کۆمەڵناسی ئەدەبەوە هەبێ باشە. (40٪) پێیان وایە جێی خۆیەتی ،(4٪) نازانن کە ئایا کۆمەڵناسی ئەدەب بوونی پێویستە، یان نا.

خشتەی ژمارە(12)

بۆچوونی بەشداربووانی کۆمەڵگەی نموونەیی توێژینەوەکە لە سەر قەدەغەشکێنی رشتەی مرواری نیشان دەدات.

وەڵام	ژمارە	ڕێژەی سەدی ٪
بەڵێ	16	64
تاڕادەیەك	8	32
نەخێر	1	4
کۆی گشتی	25	100

بە پێی خشتەی ژمارە(12)، (64٪) بەشداربووانی کۆمەڵگەی نموونەیی توێژینەوەکە لە سەر ئەو بۆچوونەن کە رشتەی مرواری قەدەغەشکێنی کردووە.(32٪)پێیان وایە تا ڕادەیەك قەدەغەشکێنی کردووە و (4٪)پێیان وایە نەخێر قەدەغەشکێنی نەکردووە.

خشتەی ژمارە (13)

ڕوانگەی بەشداربووانی کۆمەڵگەی نموونەیی توێژینەوەکە لە سەر پێوەندی نێوان نوکتە و تراژیدیا نیشان دەدات.

وەڵام	ژمارە	ڕێژەی سەدی ٪
بەڵێ	11	44
تاڕادەیەک	12	48
نازانم	2	8
نەخێر	0	0
کۆی گشتی	25	100

بە پێی خشتەی ژمارە(13)، (48٪) بەشداربووانی کۆمەڵگەی نموونەیی توێژینەوەکە پێیان وایە تراژیدیا و نوکتە پێکەوە پەیوەندیان هەیە و (44٪)وەڵامی بەڵێیان داوەتەوە و (8٪) نازانن کە ئایا پێوەندییەک لە نێوان تراژیدیا و نوکتە دا هەیە،یان نا.

خشتەی ژمارە(14)

بۆچوونی بەشدارانی کۆمەڵگەی نموونەیی توێژینەوەکە لە سەر گێڕانەوەی نوکتە لە سەر کەسایەتیەکان نیشان دەدات.

وەڵام	ژمارە	رێژەی سەدی ٪
سووکایەتییە	4	16
خۆشەویستتر دەبن	4	16
ئاساییە	16	64
نازانم	1	4
کۆی گشتی	25	100

بە پێی خشتەی ژمارە(14)، (64٪) بەشداربووانی کۆمەڵگەی نموونەیی توێژینەوەکە گێرانەوەی نوکتەیان لە سەر کەسایەتییەکان پیٚ ئاساییە.(16٪)پێیان وایە سووکایەتییە، (16٪) پێیان وایە خۆشەویستتر دەبن،(4٪) نازانن کامیانە.

خشتەی ژمارە(15)

ڕوانگەی بەشداربووانی کۆمەڵگەی نموونەیی توێژینەوەکە لە سەر ڕوانگەی ڕشتەی مرواری سەبارەت بە ژن نیشان دەدات.

وەڵام	ژمارە	ڕێژەی سەدی ٪
پیاوسالارانەیە	15	60
ژن سالارانەیە	2	8
گاڵتەی پێ کردوون	2	8
نازانم	6	24
کۆی گشتی	25	100

بە پێی خشتەی ژمارە(15)، (60٪) بەشداربووانی کۆمەڵگەی نموونەیی توێژینەوەکە پێیان وایە ڕشتەی مرواری لە ڕوانگەیەکی پیاوسالارانەوە نووسراوە.(8٪) پێیان وایە ژن سالارانەیە،(8٪) پێیان وایە گاڵتەی بە ژن کردووە،(24٪) نازانن کە کام یەك لەوانەیە.

خشتەی ژمارە(16)

ڕوانگەی بەشدارانی کۆمەڵگەی نموونەیی توێژینەوەکە لە سەر سەردەمی ڕشتەی مرواری وەك کتێبێك نیشان دەدات.

ڕێژەی سەدی٪	ژمارە	وەڵام
4	1	کاتی بەسەر چووە
1	4	کاتی بە سەر نەچووە
4	1	بۆ کاتی بێکاری باشە
76	19	خاوەن گرینگی خۆیەتی
100	25	کۆی گشتی

بە پێی خشتەی ژمارە(16)، (76٪) بەشداربووانی کۆمەڵگەی نموونەیی توێژینەوەکە پێیان وایە کە ڕشتەی مرواری وەك کتێبێك خاوەن گرینگی خۆیەتی.(4٪) پێیان وایە کاتی بەسەر چووە،(1٪) پێیان وایە کاتی بەسەر نەچووە،(4٪)پێیان وایە بۆ کاتی بێکاری باشە.

ئەنجامە گشتییە کانی تۆێژینە وەکە:

بە پێی ئەو زانیاریانەی کە لە ئەنجامی فۆرمی راپرسی وەدەستمان کەوتووە بۆمان دەردەکەوێ کە لە(٪96) بەشدار بووانی کۆمەڵگەی نموونەیی توێژینەوەکە رەگەزی نێرن.هەروەها لە (٪40) نووسەرانی کوردی بەشدار بوو لە نێوان ساڵانی(1970–1979) دا دەستیان بە نووسین کردووە و (٪48) خاوەن بەڵگەنامەی بەکالۆریۆسن. هەروەها لە (٪36) تەمەنی بەشداربووانی کۆمەڵگەی نموونەیی توێژینەوەکە لە نێوان ساڵنی(55–64) دایە. زۆرترین بواری نووسینی بەشداربووانی کۆمەڵگەی نموونەیی توێژینەوەکە لە (٪68) ئەدەبیاتە و رێژەی (٪100) بەشداربووانی کۆمەڵگەی نموونەیی توێژینەوەکە کتێبی رشتەی مرواریان خوێندووەتەوە.شایانی باسە(٪48) بەشداربووانی کۆمەڵگەی نموونەیی توێژینەوەکە هەموو بەرگەکانی رشتەی مرواریان خوێندۆتەوە.هەروەها (٪52) بەشداربووانی کۆمەڵگەی نموونەیی توێژینەوەکە لە سەر ئەو بڕوایەن کە رشتەی مرواری ناوەڕۆکی کۆمەڵایەتی و ژیانی رۆژانەی کورد نیشان دەدات. (٪72) بەشداربووانی کۆمەڵگەی نموونەیی توێژینەوەکە پێیان وایە کە رشتەی مرواری لە لای خوێنەری کورد جێگای خۆی کردۆتەوە و (٪40) بەشداربووانی کۆمەڵگەی نموونەیی توێژینەوەکە پێیان وایە هەر سێ فاکتەری (مانای شاراوەی پشت نوکتە) و (بەشێك لە مێژوو بوونی نوکتە) و (تەنیا نوکتە بۆ پێکەنین) لە رشتەی مرواریدا بوونیان هەیە.(٪56) بەشداربووانی کۆمەڵگەی نموونەیی توێژینەوەکە پێیان وایە کە رەخنەی ئەدەبی لە روانگەی کۆمەڵناسی ئەدەبەوە هەبێ باشە.هەروەها (٪64) بەشداربووانی کۆمەڵگەی نموونەیی توێژینەوەکە لە سەر ئەو بۆچوونەن کە رشتەی مرواری قەدەغەشکێنی کردووە و(٪48) بەشداربووانی کۆمەڵگەی نموونەیی توێژینەوەکە پێیان وایە تراژیدیا و نوکتە پێکەوە پەیوەندیان هەیە.(٪64) بەشداربووانی کۆمەڵگەی نموونەیی توێژینەوەکە گێڕانەوەی نوکتەیان لە سەر کەسایەتییەکان پێ ئاساییە و(٪60) بەشداربووانی کۆمەڵگەی نموونەیی توێژینەوەکە پێیان وایە رشتەی مرواری لە روانگەیەکی پیاوسالارانەوە نووسراوە و(٪76) بەشداربووانی کۆمەڵگەی نموونەیی توێژینەوەکە پێیان وایە کە رشتەی مرواری وەك کتێبێك خاوەن گرینگی خۆیەتی.

دەرئەنجامی تایبەتی

کۆمەڵناسی ئەدەب وەك لقێکی نویٚ لە کۆمەڵناسی گشتی دەتوانیٚ خوێندنەوەیەکی واقعیانە و نویٚ بۆ (رشتەی مرواری) بکات. (رشتەی مرواری) لە هەلومەرجێکی سەختی مێژوویی کۆمەڵگەی کوردیدا نووسراوە. مامۆستا عەلائەدین سەجادی چەندین ئامانجی لە کۆ کردنەوە و نووسینەوەی ئەو بەرهەمەی دا هەبووە. هەر وەك لە راپرسیەکان دا بۆمان دەردەکەویٚ بە بۆچوونی زۆربەی ئەدیبەکان و رووناکبیرەکان(رشتەی مرواری) توانیویەتی جێگەیەکی شیاو لە ناو کتێبخانەی کوردیدا بۆ خۆی دەستەبەر بکات و زۆر لایەنی ژیانی کۆمەڵگەی کوردەواری کە لە هیچ شوێنێکی تر تۆمار نەکراون لە فەوتان و لەناو چوون رزگار بکات.

لە پاش هەڵسەنگاندنی چەندین نوکتە لە بەرگە جیاجیاکانی (رشتەی مرواری) و پاش کۆکردنەوە و بەتاڵ کردنی خشتەکانی فۆرمی ڕاپرسی کە لە لایەن 25 کەس لە ئەدیبان و رووناکبیرانی کوردەوە وەڵام درانەوە، بەو ئەنجامە دەگەین کە (رشتەی مرواری) توانیویەتی وەك ئاوێنەیەکی باڵا نوێنی کۆمەڵگەی کوردەواری جێگەیەکی باش بۆخۆی دەستەبەر بکات .

***راسپاردە و پێشنیارەکان**

1– پێویستە توێژەرەکانی کۆمەڵناسی کە دەیانەوێ لە بواری کۆمەڵناسی ئەدەبدا توێژینەوە بکەن ئەو خاڵە لە بەر چاو بگرن کە بە داخەوە لە زمانی کوردیدا لەم بوارەدا سەرچاوە کەمە،لە بەر ئەوە دەبێ لە سەرچاوەکانی زمانەکانی دیکە کەڵك وەرگرن.

2– پێشنیار دەکەم بە سەرنجدان بە گرینگی ئەو بەشە، ئەگەر دەگونجێ، لە بەشی کۆمەڵناسی دا وانەیەك تەرخان بکرێت وەك کۆمەڵناسی ئەدەبیات.

3– رشتەی مرواری مافی خۆیەتی لە ئاستی سەرەوەتری خوێندنی باڵادا توێژینەوەی لە سەر بکرێت. بەو هیوایەی پێشنیارەکەم بە هەند وەربگیرێت.

سەرچاوەکانی توێژینەوەکە

1– الف) سەرچاوە کوردیەکان

1–سابیر ،رەحیم ، کوردۆلۆژی،چاپخانەی رێنما، کەرکوك ،2005
2–سەجادی ،عەلائەدین ،رشتەی مرواری، 8 بەرگ،چاپخانەی پەرتووك، چاپی سنە، ساڵی 1386
3– د. مارف خەزنەدار، مێژووی ئەدەبی کوردی ،بەرگی حەوتەم،چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە–هەولێر،ساڵی2006
4–کەریم ،ئازاد عەبدوالواحید ، سۆسیۆلۆژیای شیعری کوردی، چاپی یەکەم 2005 چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر
5–گۆڵدمەن، لوسیەن ،(فەلسەفە، میتۆد، کۆمەڵناسی ئەدەبیات) ، و: هادی محەمەدی ساڵی2006، وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی شڤان
6–نیکیتین ،واسیلی ، کورد و کوردستان، و:هێدی، چاپخانەی زانکۆی سەلاح الدین، ساڵی 1997، هەولێر

ب) سەرچاوە فارسیەکان

1–پیت ،روبر اسکار ، جامعەشناسی ادبیات، م: د. مـرتـضي کتبی، چاپ سوم، چاپخانە سمت، تهران، سال 1384
2–رسول، د. عزالدین مـصطفـي ، پژوهشی در فولکلور کردی، م:عرفان صاحبی ، انتشارات صلاح الدین ایوبی، ارومیە،1379
3–فـا ضلـي ،د. نعمت الله ، جامعەشناسی مدیر مدرسە، سایت جامعەشناسان ایران، 2009/4/20

ج) سەرچاوە عەرەبیەکان

1- الجابري،د. محمد عابد ، المنهج التجريبي و تطور الفكر العلمي، دار الطليعة، بيروت 1982

2- جان ايڤ تاديية،النقد الادبي في قرن العشرين: ترجمة:الدكتور قاسم المقداد، منشورات وزارة الثقافة، المعهد العالي الفنون المسرحية، دمشق 1993

3- غولدمان،لوسيان ، البنيوية و تاريخ الادب، ت: د.علي الشرع ، مجلة االثقافة الاجنبية، العدد الرابع، السنة الثامنة، بغداد 1988

(لە کتێبی سۆسیۆلۆژیای شیعری کوردی، ن:ئازاد عەبدالواحید کەریم وەرگیراوە)